

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Windvanen : Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820)

Lok, M.M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lok, M. M. (2009). Windvanen : Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820) Amsterdam: Bert Bakker

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

v De uitvinding van de windvaan

Een einde aan de lange stilte

De val van het Empire met zijn strenge napoleontische censuur leidde tot een opleving van de publieke opinie in Frankrijk.¹ Etienne-Denis Pasquier omschreef in zijn *Mémoires* de periode van het napoleontische bewind vanwege de drukkende censuur als een ‘lange stilte’.² Het autoritaire bewind had de opinievorming dermate onderdrukt dat het volgens de latere kanselier enige tijd kostte voordat men weer een eigen mening durfde te vormen:

Les idées depuis quinze ans avaient été tellement déroutées, et on avait, sous le régime impérial, si complètement perdu l’habitude de s’occuper de certaines matières, on avait vécu dans une si entière soumission aux vues et aux volontés du gouvernement, qu’il fallait un certains temps pour reprendre l’habitude de penser par soi-même, pour arriver à se rendre un compte exact et consciencieux de ses propres opinions.³

De censuur werd echter al spoedig, ook tijdens de Restauratie, streng gehandhaafd: zowel liberale als ultraroyalistische publicisten die kritiek uitten, werden voor kortere of langere duur gevangengezet. Desondanks verschenen er vele regeringsvijandige geschriften.⁴ In Nederland ging de omwenteling en het einde van de napoleontische censuur gepaard met de publicatie van een enorme hoeveelheid pamfletten.⁵ Net als in Frankrijk leefde de Nederlandse publieke opinie na 1813 weer op.⁶ Het herstel van de vrije meningsuiting werd beschouwd als een terugkeer naar de goede tradities van de Republiek en vormde een belangrijke bron van legitimatie voor het nieuwe bewind van Willem I.⁷

Hoe reageerde de publieke opinie in beide landen op het bestuurlijk overleven van beeldbepalende gezagsdragers van het voorgaande regime? Deelden de publicisten het beleid van het vergeten en was de bestuurlijke continuïteit onderwerp van publieke discussie? Welk politiek discours bestond er in beide landen over de napoleontische bestuurder? In de volgende paragrafen wordt beschreven hoe zich in 1814 en 1815 in Frankrijk een discours tegen de windvaneen vormde dat kritisch stond ten aanzien van het gedrag van de napoleontische ambtsdragers. Hierna komen enkele Franse verdedi-

gers van de napoleontische bestuurders aan het woord. De vraag in hoeverre een dergelijk windvanendiscours de Nederlandse publieke opinie beheerste wordt vervolgens beantwoord. Ten slotte worden pamfletten geanalyseerd die de windvanen schreven om hun eigen gedrag te rechtvaardigen. In de conclusie wordt de reactie van de Nederlandse en de Franse publieke opinie op het bestuurlijke overleven vergeleken.

Het woordenboek der windvanen

De gele dwerg

De term ‘girouette’ – windvaan – als aanduiding voor de napoleontische bestuurders die in dienst waren getreden van de Restauratiemonarchie werd in Frankrijk voor het eerst gemunt in het pronapoleontische tijdschrift *Le Nain jaune* (De gele dwerg).⁸ De publicatie van het satirische blad was mogelijk geworden na het verdwijnen van de napoleontische censuur en de toegenomen persvrijheid onder de Restauratie. Vanaf de eerste afleveringen van *Le Nain jaune*, die eind 1814 verschenen, speelde het thema van de windvaan een rol.⁹ Het opportunisme van talloze hooggeplaatste Fransen werd door de redactieleden, die een liberaal bonapartisme voorstonden, gehekeld. De eerste afbeelding van een windvaan was opmerkelijk genoeg een vrouw die met alle winden meedraaide. Met deze beeldtaal werd van begin af aan een verband gelegd tussen de politieke windvaan en zijn vermeende gebrek aan mannelijkheid. In het tijdschrift werd steeds een tegenstelling gemaakt tussen de mannelijke napoleontische officier en de tweeslachtige Restauratiehoveling en -geestelijke. De windvaan was in de ogen van *Le Nain jaune* een androgyn personage.¹⁰

In het nummer van 20 februari 1815 werd een element toegevoegd aan het personage van de windvaan: er werd een ‘orde van de windvanen’ opgericht, gevestigd in de ‘straat van de vier winden’. Al naar gelang het aantal draaien dat een lid van de orde had gemaakt, werd hij ingedeeld in een bepaalde klasse. De decoratie van de orde bestond uit een lint dat steeds van kleur veranderde en een medaillon met aan de ene kant een kameleon en aan de andere kant een windvaan met de bijbehorende woorden ‘Qui suis-je?’ en ‘À tous vents’.¹¹

In het nummer van 30 maart 1815 werd de installatie van de orde van de windvaan uitgebreid beschreven. De orde kwam bijeen in een telegraafmolen. Aan het plafond van de zaal waar de leden bijeenkwamen was een windroos met een draaibare richtingaanwijzer bevestigd. Voor de stoel van de voorzitter stond een kompas opgesteld dat naar de richting van het Tuilerieënpaleis wees. De geslepen spiegels aan de wanden vervormden het spiegelbeeld van de aanwezigen op duizend verschillende wijzen.¹² In de

volgende afleveringen werd voortgeborduurd op het thema van de orde der windvanen. De nieuwe politieke draai die vele ambtsdragers in maart 1815 na de terugkeer van Napoleon maakten bood de redactie van *Le Nain jaune* veel stof voor nieuwe satire. De definitieve ondergang van Napoleon na Waterloo werd echter ook *Le Nain jaune* fataal. De Restauratieautoriteiten verboden het blad en de makers ervan vluchtten naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Vanuit Brussel bleef de omgedoopte *Le Nain jaune réfugié* de windvanen hekelen.¹³

Het woordenboek der windvanen

Het thema van de ‘girouette’ werd door andere schrijvers opgepakt. Voor Fransen die het bonapartisme en de idealen van de Revolutie trouw waren gebleven, was het verbijsterend om te zien hoe mannen die door Napoleon groot gemaakt waren, zich nu in dienst stelden van degenen die hem ten val hadden gebracht.¹⁴ De bonapartisten vonden dat deze bestuurders puur voor eigenbelang kozen boven de revolutionaire idealen. Ook verbraken zij volgens de bonapartisten de eed van trouw die zij aan de keizer gezworen hadden. In anonieme kritische pamfletten bestreden deze linkse publicisten het *oubli* en herinnerden zij prominente Restauratiebestuurders aan hun daden tijdens de Revolutie en het Empire.

De *Dictionnaire des Girouettes* (1815), het ‘woordenboek der windvanen’, vormde het meest sprekende voorbeeld van de linkse kritiek op de napoleonistische bestuurders. Het woordenboek der windvanen vormde een voortzetting – en vervorming – van de Franse traditie van de collectieve biografie van vooraanstaande figuren en nationale helden, die in de achttiende eeuw een hoge vlucht had genomen.¹⁵ In de *Dictionnaire* werden voor het eerst concrete namen met de figuur van de windvaan verbonden. Het woordenboek was een aanklacht tegen vrijwel de gehele postnapoleonische politieke elite. In dit ‘woordenboek’ werd de politieke biografie van honderden publieke figuren – politici, bestuurders, militairen, kunstenaars, journalisten, wetenschappers – in het kort maar gedetailleerd gedocumenteerd. Ook ‘chansonniers’ (zangers) en ‘vaudevillistes’ (schrijvers van kluchten) werden niet ontzien. In het bijzonder werden het personeel van het ministerie van Binnenlandse Zaken en de prefecten genoemd: zij waren in de ogen van de opstellers van het woordenboek de meest notoire windvanen.

Ieder ambt dat de opgenomen personages de afgelopen decennia hadden bekleed, werd in het woordenboek opgenomen. Van de betrokken figuren werden uitspraken weergegeven waarin zij achtereenvolgens de Revolutie, Napoleon, de Bourbons, opnieuw Napoleon en ten slotte opnieuw de Bourbons verheerlijkten. Hiermee toonden de uitgevers van het woordenboek de wisselvalligheid van de ambtsdrager aan. Bijzonder pijnlijk voor de betrokkenen was het opsommen van de verschillende eden van trouw die de ambts-

Dictionnaire des Girouettes, ou nos contemporains peints d'après eux-même
(Paris 1815).

draggers achtereenvolgens aan hun meesters hadden gezworen. Hieruit bleek in één oogopslag de onbetrouwbaarheid en eerloosheid van de publieke persoon. Voor iedere keer dat deze figuren in de afgelopen decennia van politieke meester en politieke ideologie wisselden, kregen zij een vlaggetje, een windvaan, achter hun naam. Beruchte windvanen als Charles-Maurice de Talleyrand en Joseph Fouché hadden wel twaalf vlaggetjes achter hun naam staan. Over de naturalist en zoölogist Georges Cuvier (1769-1832) stond bijvoorbeeld de volgende sarcastische tekst:

M. Cuvier n'est pas de ces savans qui ne veulent s'occuper que de la science, et qui, par amour pour elle, concentrent tous leurs soins et leur ambition pour ajouter à ses progrès. Non. D'un laboratoire de chimie ou d'un cabinet d'histoire naturelle, M. Cuvier s'élançait dans les cabinets des souverains; et avec cette noble indifférence pour le souverain lui-même, car M. Cuvier est de ces caractères qui savent facilement s'accommoder du prince régnant, quel qu'il soit. S'il arrivait même des changements de dynasties tous les quinze jours, M. Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert Cuvier obtiendrait avant la fin du règne autant de places, titres et emplois qu'il a de noms.¹⁶

Op de titelpagina van het woordenboek stond een prent die de bekendste verbeelding van de Franse windvaan van 1815 zou gaan worden. Op de afbeelding is een molen getekend met wieken waarop de namen van de verschillende regimes van Frankrijk sinds het uitbreken van de Revolutie zijn geschreven. Op een wiek is de regering van het jaar 2440 geschreven, als teken dat er ook in de toekomst windvanen zullen zijn. Op het voetstuk van de molen staan vier kopjes afgebeeld die in alle richtingen wind blazen. Naast de molen is een figuur getekend met een revolutionaire driekleur op zijn hoed. Hij gaat gekleed in een napoleontische groene jas, maar heeft ook een witte sjerp als teken dat hij een aanhanger van de Bourbons was. Naast de napoleontische adelaar is ook de royalistische fleur-de-lys op zijn borst gespeld.

Het personage, zonder twijfel een notabele, is bezig zijn adhesiebetuiging op elk van de regimes op de wieken van de molen te schrijven. Onder de afbeelding is een cynisch citaat van de Perzische dichter Saahdi geschreven: 'Si la peste donnait des pensions, la peste trouverait encore des flatteurs et des serviteurs.' De afbeelding is een perfecte illustratie van het stereotype van de Franse heersende klasse na de Honderd Dagen als een groep notabelen zonder eigen principes of eergevoel, slechts uit op eigen gewin en het behoud van de eigen positie. De windvaan stond symbool voor het postnapoleontische Frankrijk dat als gevolg van de vele politieke omwentelingen een samenleving geworden was zonder ideologie of overtuiging, alleen gemotiveerd door eigenbelang.

De vermoedelijke auteur van de anoniem gepubliceerde *Dictionnaire* was graaf César de Proisy d'Eppe.¹⁷ Opportunisme was deze Franse aanklager van de windvanen zelf ook niet vreemd: in 1814 paste hij zijn in 1812 geschreven lofdicht op Napoleon aan zodat het een eulogie op Lodewijk XVIII werd.¹⁸ Niet toevallig hadden de grootste critici van de windvanen vaak zelf ook een verleden van politiek gedraai. Door anderen te beschuldigen van opportunisme, meenden zij zichzelf te kunnen vrijpleiten. Anderen beschuldigen van windvanengedrag was een typisch kenmerk van de windvaan van 1815.

De samenstellers van de *Dictionnaire* erkenden dat de windvanen onderscheidende motieven konden hebben voor hun loyaliteitswisselingen: 'Il y a girouette et girouette. L'une tourne naturellement avec facilité au premier vent; une autre a tourné quelquefois pas hasard; une autre enfin, plus ferme sur son pivot, résolué à ne jamais changer de direction, a cependant été obligée de céder à ces coups de vent qui ressemblent à une bourrasque, et a tourné pour ainsi dire malgré elle.'¹⁹ De samenstellers schreven dat zij niet naar de motivatie van de girouettes hebben gekeken; zij hadden alleen hun politieke gedrag zo neutraal mogelijk weergegeven. Op die neutraliteit valt echter wel wat af te dingen: de redacteur hield bij het belachelijk maken van politieke figuren wel degelijk rekening met de posities die zijn slachtoffers in de maatschappij bekleedden. Zo was Fouché, de machtige minister van Politie in de Tweede Restauratie, opvallend afwezig in de eerste druk van het woordenboek in juli 1815. In de tweede uitgave, toen Fouché al minister af was, heeft hij wel een prominente plaats gekregen. De kracht van het satirische woordenboek der windvanen kan verklaard worden uit de vorm ervan. Juist de schijnbaar objectieve vorm van de aanklacht – een droge opsomming van 'feiten' en uitspraken – versterkte de boodschap. Uit de *Dictionnaire* sprak een groot cynisme. In de inleiding stelden de anonieme redacteurs dat zij van plan waren geweest om als tegenwicht een 'woordenboek der standvastigen' te publiceren, maar van het plan hadden afgezien omdat het te klein zou worden.

In de ogen van de samenstellers was het woordenboek een monument van de plooibaarheid en trouweloosheid van de Franse politieke en maatschappelijke elite. Het contrast tussen de vele regimes in de afgelopen decennia en de continuïteit in personen was in één oogopslag duidelijk. Haarscherp werd het individuele verleden van gezagsdragers en overheidsinstellingen beschreven. Over de Senaat, die Napoleon had afgezet, schrijft het woordenboek bijvoorbeeld bitter: 'Fut-il jamais un corps plus adulateur, plus vil, plus rampant et plus ingrat?'²⁰ Het woordenboek was een protest tegen het vergeten. Het debat dat naar aanleiding van het woordenboek in de Franse publieke opinie werd gevoerd, belemmerde het door Lodewijk XVIII zo gewenste oubli.

Bij het Franse publiek bleek het woordenboek niettemin de juiste toon getroffen te hebben: tegen het eind van 1815 waren er al twee heruitgaven gepubliceerd. De *Dictionnaire* opende een lange traditie van geschriften over het opportunistische karakter van de Franse politieke elite. Na 1815 zouden publicaties als de *Almanach des Girouettes* (1815), de *Dissertation sur les girouettes et les marionettes* (1815) en de *Mémoires de Monsieur Girouette* (1818) het licht zien.²¹ In de negentiende en twintigste eeuw zouden er in Frankrijk bij regimewisselingen en politieke omwentelingen telkens nieuwe woordenboeken verschijnen, waarin de loyaliteitswisselingen van de politieke elite belachelijk werden gemaakt.²² Ook werd de ‘windvaan’ een bekende en geridiculiseerde figuur in de Franse negentiende-eeuwse romans van onder anderen Honoré de Balzac, Stendhal en Victor Hugo.²³

Een lange traditie

Hoewel in *Le Nain jaune* het personage van de politieke girouette van 1815 werd uitgevonden, was het tijdschrift niet het eerste dat kritiek leverde op het politieke gedraai van de Franse politieke elite. *Le Nain jaune* kon voortbouwen op een lange Franse traditie van kritiek op windvanengedrag. Volgens de belangrijkste historicus van de Franse windvaan, Pierre Serna, kan de oorsprong van het Franse antiwindvanendiscours getraceerd worden in de godsdienstoorlogen van de zestiende eeuw, toen de *politiques*, die politieke stabiliteit boven religieuze zuiverheid verkozen, door hun felle katholieke tegenstanders beschuldigd werden van opportunisme en machtswellust.²⁴ Hendrik IV, die eveneens de macht boven zijn religieuze overtuiging verkoos, kan als de eerste belangrijke windvaan in de Franse geschiedenis beschouwd worden. Het is dan ook geen toeval dat juist deze koning in de verbeelding van het koningschap van Lodewijk XVIII zou gaan figureren. In de woordenboeken van voor de Revolutie wordt de term ‘girouette’ nog in algemene termen omschreven als een persoon die niet standvastig is en geen fermheid van karakter heeft, maar steeds van mening wisselt al naar gelang de omstandigheden dit vereisen.²⁵ De prerevolutionaire girouette had hiermee echter nog niet het politieke karakter dat ze in de jaren 1814 en 1815 zou krijgen.

De moderne politieke windvaan ontstond tijdens de Franse Revolutie.²⁶ Al in 1789 wordt de term ‘girouette’ gebruikt in het politieke debat om kritiek te leveren op de vermeende zwakte van de ministers. Juist door het belang dat tijdens de Revolutie werd gehecht aan de politieke eed aan het regime, werd ook pijnlijk duidelijk dat velen deze eed schonden naarmate de verschillende revolutionaire regimes in het revolutionaire decennium elkaar opvolgden. Al tijdens de Revolutie ontstond er een tegenstelling tussen ‘zuivere’ revolutionairen en degenen die compromissen wilden zoeken. Zo omschreef de journalist Camille Desmoullins vanaf 1790 de moderaat als

een 'Janus bifrons' (januskop), met een gematigd revolutionair gezicht en een verborgen gelaat, namelijk dat van de aristocraat.²⁷

Een belangrijk moment in de ontwikkeling van de windvaan is de val van het radicale bewind van Robespierre in de zomer van 1794. Vele voormalige 'terroristes' keerden zich toen tegen de radicale politiek die zij eerst gesteund hadden en namen zitting in het gematigde directoraat. De komst van het napoleontische regime en het Keizerrijk was aanleiding voor radicale revolutionairen om kritiek te leveren op voormalige kameraden die meegewerkt hadden aan het herstel van instituties als de adel en de monarchie. Het napoleontische regime kon ook gezien worden als een 'republiek van windvanen', van mannen die maatschappelijke stabiliteit en carrièreperspectieven verkozen boven een bepaalde ideologische doctrine.²⁸

De regimes die tussen 1789 en 1814 elkaar opvolgden, beweerden van zichzelf in ieder geval dat zij in de revolutionaire traditie stonden. De Restauratiemonarchie deed dit niet. Dit gegeven maakte het verraad van de overgelopen ambtsdragers in 1814 en 1815 des te groter. Daarnaast werd het thema van de windvaan in de publieke opinie in de jaren 1814-1815 bijzonder actueel door de Honderd Dagen. Vanwege de verschillende politieke draaien die de politieke elite in korte tijd gedwongen was te maken, ontstond een cynisch beeld van de Franse ambtsdragers als mannen die zich alleen lieten leiden door eigenbelang en er geen principes op nahielden. In 1814-1815 werd het etiket *girouette* specifiek op die ambtsdragers geplakt die zich voorheen met de Revolutie en Napoleon hadden verbonden, en nu onder de Bourbons dienden.

Monsieur Cumulard

Na de Honderd Dagen verschenen er als reactie op *Le Nain jaune* ultraroyalistische tijdschriften met als titel *Le Nain vert* (de groene dwerg), naar de kleur van de graaf van Artois, en *Le Nain rose* (de roze dwerg).²⁹ Deze ultraroyalistische 'dweren' leken op hun napoleontische voorganger omdat ook zij een satirische en cynische blik hadden op het Franse politieke leven. Zij namen de kritiek op de windvaan van *Le Nain jaune* over, maar gaven er wel hun eigen invulling aan. De girouettes van 1814 en 1815 waren volgens *Le Nain vert* geen echte windvanen die ruggengraatloos steeds een nieuwe meester volgen. In werkelijkheid waren deze girouettes volgens de ultraroyalistische tijdschriften jakobijnen die steeds een nieuwe gedaante hadden aangenomen tijdens het Directoraat, het Empire en de Restauratie. Hun trouweloze gedrag tijdens de Honderd Dagen en hun steun voor de revolutionaire principes van het 'liberale keizerrijk' had deze windvanen ontmaskerd als verborgen revolutionairen. Omdat de windvanen geen echte windvanen waren, maar eerder republikeinse kameleons, moesten zij, volgens *Le Nain vert*, allen gezuiverd worden. De Franse politieke elite werd

in de ultraroyalistische *Le Nain vert* nog donkerder en cynischer weergegeven dan in het bonapartistische *Le Nain jaune*. Waar de windvaan voor de bonapartisten een slappeling en een egoïst was, zagen de ultraroyalisten hem vooral als een bedrieger en een politieke kameleon.

Naast de figuur van de girouette voegden deze reactionaire tijdschriften nog een personage toe aan het satirische arsenaal van de jaren 1814 en 1815: *Monsieur Cumulard*, ofwel meneer baantjesjager. Deze Monsieur Cumulard zag er geen probleem in om verschillende meesters te dienen als hij zijn lucratieve ambt maar mocht behouden. *Le Nain vert* raadde deze heren dan ook aan de *Traité de l'élasticité*, de *Metamorfosen* van Ovidius en de *Annales de l'intrigue* te lezen. De baantjesjagers zouden zich volgens *Le Nain vert* het beste kunnen abonneren op het tijdschrift *Arlequin politique*.³⁰

Naast het zwart maken van windvanen hielden de ultraroyalistische publicisten ook een pleidooi voor het belonen van diegenen die de Bourbons trouw waren gebleven in de moeilijke tijd van de Revolutie en het Keizerrijk. Lodewijk XVIII werd op prenten afgebeeld als een Christusfiguur die het laatste oordeel uitspreekt. Aan zijn rechterhand staan soldaten uit de landstreek de Vendée, die hem tijdens de Honderd Dagen trouw waren gebleven. Links van zijn troon staan de verraders die tijdens de Honderd Dagen met Napoleon hadden meegewerkt. Uit het volk dat zich voor de troon had verzameld, scheidde Lodewijk de loyalen van de afvalligen. De Tweede Restauratie moest volgens de ultraroyalistische publicisten niet verzoenen, maar belonen en veroordelen al naar gelang de daden in het verleden.

De ultraroyalistische publicist Auguste-Louis Ledrut pleitte naar het voorbeeld van de Orde van de Windvanen van *Le Nain jaune* voor de oprichting van een 'Orde de la fidélité', waarin alle getrouwen van de koning zitting zouden hebben. Wie tijdens de lakmoesproef van de Vlucht van Adelaar zijn onbetrouwbaarheid had bewezen, moest verwijderd worden. Ledrut maakte ook een onderscheid tussen de oude adel en de bourgeoisie. Trouw en eer waren volgens hem typische kenmerken van de adel. De bourgeoisie liet zich slechts drijven door het verlangen naar materieel gewin en de verbetering van haar maatschappelijke positie. De girouette was volgens Ledrut dan ook bij uitstek een burgerlijk personage. Een edelman kon in zijn ogen per definitie geen windvaan zijn.³¹

Een ultraroyalistische criticus

Een andere ultraroyalistische publicist die het vergeten bestreed en de politieke windvanen aanklaagde was Joseph Fiévée (1767-1839).³² Fiévées uitgebreide *Correspondance Politique et Administrative* vormt een van de mooiste bronnen om de reconstructie van de staatsinrichting vanaf 1815 door de ogen van een buitenstaander te volgen. Fiévée was zich goed bewust van het overgangskarakter van de politiek in de jaren 1814 en 1815, toen oude

zekerheden verdwenen en er zich nog geen nieuwe stabiele staatsstructuur gevormd had. ‘Toutes les opinions sont vagues en France maintenant,’ zo schreef hij.³³ Fiévée was een typische intellectueel van het tijdvak van de Restauratie in die zin dat hij zich niet beperkte tot een afgekaderde specialisatie. In de *Correspondance*, gepubliceerd tussen 1815 en 1819, becommentarieerde hij de verschillende aspecten van het politieke leven in de eerste jaren van de Restauratie, van het parlement en de financiën tot de verhouding tussen kerk en staat. Daarnaast publiceerde hij romans. Interessant is dat Fiévée door de autoriteiten vervolgd werd vanwege zijn kritiek op het vergeten en op andere aspecten van de politieke koers van het Restauratiebewind. Het Restauratiebewind was in de jaren na Waterloo evenzeer bevreesd voor de ultraroyalistische oppositie als voor linkse critici.³⁴

Ook Fiévée was een ervaringsdeskundige in windvanengedrag met een prominente vermelding in het *Dictionnaire des girouettes*. In het woordenboek staat te lezen dat Fiévée *chevalier de l'Empire* was geweest en door de keizer tot prefect van het departement Nièvre benoemd was.³⁵ Na de val van het Empire bleef Fiévée prefect onder de Eerste Restauratie. Tijdens de Honderd Dagen verloor hij zijn post en opmerkelijk genoeg kreeg hij zijn ambt niet terug bij het herstel van de Bourbons.³⁶ Tijdens de Restauratie werd hij geconfronteerd met zijn napoleontische verleden. Critici verweten hem dat hij in zijn brochure *Du 18 Brumaire opposé au système de la terreur* (1802) de loftrumpet had gestoken over de grote tiran Napoleon. In 1799, zo verweerde Fiévée zich echter, bood Napoleon de beste kans op het herstel van de orde na de revolutionaire chaos. Hiermee was volgens hem nog niet gezegd dat hij het napoleontische experiment verkoos boven het herstel van de monarchie en de oude adel. In 1814 was de monarchie inderdaad hersteld en was iedere loyaliteit aan Napoleon in zijn ogen verderfelijk geworden.³⁷ De Honderd Dagen waren ook voor Fiévée de lakmoesproef van de juiste politieke houding. Hoewel Fiévées verdediging niet zonder logica was, blijkt uit zijn verweer hoe gecompliceerd de omgang met het verleden tijdens de Restauratie was. Zelfs de grootste critici van de politiek van vergeten en de felste aanklagers van de windvanen hadden in het verleden met ‘het monster’ samengewerkt en vol lof over hem geschreven.

Hoewel Fiévée verschillende politieke meesters had gediend, valt er wel een constante in zijn opvattingen aan te wijzen. In al zijn geschriften keerde hij zich als intellectueel, bestuurder of schrijver tegen de door hem geconstateerde verderfelijke invloed van jakobijnse revolutionairen, die volgens hem ook na de Terreur een groot gevaar voor Frankrijk bleven vormen. De omvangrijke gecentraliseerde bureaucratie die de Revolutie en het Empire hadden nagelaten, was volgens hem een jakobijns bastion dat dan ook grotendeels ontmanteld moest worden. Hij streefde naar het herstel van de positie van de kerk, de koning en de adel. Fiévée meende dat de vrijheid het best

gegarandeerd was als het bestuur op lokaal en departementaal niveau veel bevoegdheden kreeg. Hij prees de grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden omdat daarin volgens hem, in tegenstelling tot de Franse Charte, de lokale vrijheden gewaarborgd werden.³⁸

Fiévée was een tegenstander van de politiek van het vergeten van de Restauratiemonarchie. Hij meende dat het aanblijven van bestuurders en ambtenaren uit de revolutionaire en Napoleontische tijd een gevaar vormde voor de stabiliteit en de moraal van het jonge bewind. Volgens Fiévée zou het vergeten van politieke fouten niet in mogen houden dat de 'schuldige', dat wil zeggen de revolutionaire partij, een groot deel van de macht krijgt. Als gevolg van hun twijfelachtige moraliteit konden mannen die onder de Revolutie op waren geklommen, nooit goede dienaren van de monarchie worden, al zouden ze van nog zo goede wil zijn. In zijn *Lettre deuxième: des hommes de la Révolution, et du danger de les employer* (1815), schreef hij dat de eerste voorwaarde voor het voortbestaan van de monarchie de zuivering van het bestuur was. Deze zuivering zou volgens hem niet beperkt moeten blijven tot de hoogste bestuurslagen van de prefecten: ook het 'secundaire' kader, de lagere ambtenaren, zowel in Parijs als in de provincie, zouden grondig gezuiverd moeten worden. Volgens hem steunde de gewone bevolking de monarchie, maar was het de ambtenarij die de vestiging van de Restauratie frustreerde. Dit was immers zijn ervaring als prefect: 'Il est bien facile d'administrer les administrés; mais administrer les administrateurs secondaires, c'est une chose presque impossible.'³⁹

Fiévée zag met de terugkeer van Napoleon in maart 1815 een bevestiging van zijn gelijk. De bonapartistische windvanen waren bedriegers gebleken: onder de uiterlijke schijn van trouw aan het monarchale bewind, bevonden zich onverbetterlijke jakobijnen die slechts de revolutie trouw waren en elke gelegenheid te baat zouden nemen om de monarchie omver te werpen. Als de bureaucratie op ieder niveau gezuiverd was, hadden de Honderd Dagen volgens Fiévée niet plaatsgevonden. De keuze voor de juiste mensen op de juiste plaats vond deze ultraroyalist voor het overleven van monarchie veel belangrijker dan de vorm die de constitutie zou krijgen. Hij verweet de ministers van de Eerste Restauratie dan ook dat zij zich te veel met theoretische zaken bezighielden, en zodoende de val van de Eerste Restauratie veroorzaakten.⁴⁰

De Franse politiek van het vergeten werd, kortom, bestreden in de publieke opinie door zowel de radicale linker- als de rechterzijde van het politieke spectrum. Deze kritiek verhevigde na de Honderd Dagen, die in de ogen van velen het failliet van het vergeten hadden aangetoond. Interessant is dat ultraroyalistische criticasters elementen van de bonapartistische kritiek in tijdschriften als *Le Nain jaune* overnamen om hun kritiek op de continuïteit tussen Empire en Restauratiemonarchie kenbaar te maken. De vorming van

een antiwindvanendiscours in 1814 en 1815 maakte het falen van het Franse vergeten duidelijk. De critici van de windvanen legden juist nadruk op het politieke verleden van de ambtsdragers. ‘In no era in modern French history, save possibly the post-Vichy era, have past political commitments been recollected with such ferocious intensity as during the period following the collapse of Napoleon’s Empire and the rebirth of the Bourbonmonarchy,’ zo schrijft de Amerikaanse historicus Alan Spitzer.⁴¹

Mannen van eer

De ‘windvanen’ van 1815 hadden in de Franse publieke opinie ook publicisten die hen verdedigden. In reactie op de cynische boodschap van *Le Nain Jaune* en de *Dictionnaire des girouettes* klommen gematigde royalistische publicisten in de pen om de veelgeplaagde Franse politieke elite te steunen. Deze auteurs verzetten zich tegen de sceptische visie op de Franse leidende klasse als principeloze zakkenvullers. In de *Dictionnaire des braves et non-girouettes* (1816) bijvoorbeeld werd een heel ander beeld opgeroepen van de Franse elite.⁴² Het ‘woordenboek van de dapperen’ was een kroniek van de moed van militaire maar ook van burgerlijke bestuurders. Door middel van de biografieën die in dit woordenboek waren opgenomen, werd aangetoond dat generaals en andere leidende figuren zich vele opofferingen hadden getroost voor Frankrijk en hun vaderlandsliefde met de dood hadden moeten bekopen. Fransen zouden trots moeten zijn op hun leiders.

Publicisten die het voor de napoleontische bestuurders opnamen, deden vooral veel moeite om de beschuldiging van eerloosheid van de Franse ambtsdragers te weerleggen. De girouettes waren volgens deze auteurs in werkelijkheid mannen van eer, *honnêtes hommes*, die hun vaderland altijd trouw gediend hadden. Zij hadden misschien samengewerkt met verschillende regimes, maar altijd maar één politieke meester gehad: de Franse natie. Tegenover de visie van de Franse ambtsdrager als ‘windvaan’ werd een tegendiscours geconstrueerd van de ‘honnêtes gens’.

Een ander voorbeeld van dit tegendiscours is het pamflet *Le censeur du Dictionnaire des girouettes ou les honnêtes gens vengés* (1815). Zoals uit de titel blijkt, bevatte dit pamflet een felle kritiek op de *Dictionnaire des Girouettes* en het gebruik van de term ‘windvaan’ om voormalige napoleontische bestuurders aan te duiden. In het geschrift werd een beroep gedaan op de Franse eendracht. Niet de buitenlandse invasielegers, maar Fransen die verdeeldheid zaaiden leidden volgens de auteur, Charles Doris de Bourges, het land naar de ondergang. Extremisten ter linker- en ter rechterzijde, ‘de geëxalteerden’, bedreigden in de ogen van Bourges de eendracht en deden het land op een nieuwe burgeroorlog afstevenen. Alleen eendracht, vaderlandsliefde, verzoening en oubli kon de grootheid van de natie herstellen.⁴³ Als gevolg van de publicatie van de *Dictionnaire des Girouettes* werd het verleden opnieuw

opgerakeld en laaide de polemiek weer op. Bourges gebruikte in zijn pamflet dezelfde bijtende spot als de *Dictionnaire*. Volgens hem was het helemaal niet moeilijk een woordenboek van standvastigen te schrijven ‘car jamais il ne fut un aussi grand nombre d’hommes plus invariablement méchants, plus invariablement enclins à déchirer les gens de bien, à réchauffer les haines et à grossir les malheurs de notre patrie’.⁴⁴

De napoleontische bestuurders hadden in de ogen van Bourges bovendien niets misdaan. Door dienst te nemen in het bewind van Napoleon tijdens de Honderd Dagen, hadden zij de wandaden van dit regime juist zoveel mogelijk beperkt en de harde maatregelen verzacht. Door hun plichtsgevoel hadden zij volgens de auteur Frankrijk voor erger behoed. Bourges schreef bijvoorbeeld over de windvaan Bergon: ‘il n’avait pas servi celui-ci, mais bien l’état’.⁴⁵ Alleen de despoot Napoleon was door zijn ambitie schuldig aan de rampen van de afgelopen jaren, niet zijn medewerkers. Zeker de lagere ambtenaren kon niets verweten worden: zij waren alleen verantwoordelijk voor hun eigen families.

Degenen die in het *Dictionnaire* te kijk stonden waren volgens Bourges niet principeloos, maar wel degelijk loyaal aan een principe: zij kozen steeds voor de partij die het beste de stabiliteit en het belang van Frankrijk garandeerde. Door hun aanblijven na regimeveranderingen hadden deze zogenaamde windvanen voor de continuïteit van het openbare bestuur gezorgd, hetgeen in het belang van iedere Fransman was. De Franse natie moest hen juist dankbaar zijn omdat zij Frankrijk tijdens de vele politieke aardschokken van de afgelopen decennia van chaos en anarchie gered hadden. Zij waren daarmee niet eerloos, maar juist ‘honnêtes hommes’, die altijd de eer van het vaderland verdedigd hadden. Hun geëxalteerde tegenstanders, die ideologische zuiverheid boven de maatschappelijke en politieke stabiliteit verkozen, waren in de ogen van Bourges juist de eerlozen.

Daarnaast was het volgens de auteur onmogelijk een scheiding aan te brengen tussen de ‘standvastigen’ en de ‘windvanen’, aangezien vrijwel iedere Fransman in een van de verschillende politieke regimes van de afgelopen decennia had geparticipeerd. Zelfs de ultraroyalistische aanklager van de windvanen, Louis de Bonald (1754-1840), had een plaats gekregen in de *Dictionnaire* door zijn werkzaamheden als conseiller van de keizerlijke Université, zo merkte Bourges fijntjes op. Ten slotte had Frankrijk de napoleontische bestuurders, die door de *Dictionnaire* gediskwalificeerd werden, veel te hard nodig voor het herstel van het land na de lange oorlogsjaren. Om de onschuld van de vele hooggeplaatste personen wier goede naam was besmeurd door de *Dictionnaire*, aan te tonen besprak Bourges ten slotte hun daden in een lange lijst. Per individu toonde hij hun vaderlandsliefde aan en daarmee het ongelijk van de *Dictionnaire des Girouettes*.

Bourges eindigde met de opmerking dat de smaad van het woordenboek

van windvanen onder gewone omstandigheden weinig kwaad kon, maar in de huidige instabiele situatie waarin Frankrijk zich bevond veel schade aanrichtte: 'L'épithète de girouette serait sans conséquence en d'autres tems et sous d'autres rapports: mais, aujourd'hui, l'inconséquence du mot et son application à l'individu, est un crime que grossissent les circonstances et l'état malheureux où se trouve la patrie.'⁴⁶ Het gebruik van de term 'girouette' alleen al bracht volgens Bourges de broze Restauratiemonarchie in gevaar en was daarmee op zich al een vaderlandvijandige misdaad. De gloedvolle verdediging van de windvanen in publicaties als de *Dictionnaire des braves* en *Le Censeur du dictionnaire des girouettes* deed de aanval op de Franse politieke klasse van de linker- en rechterzijde van het politieke spectrum echter niet verstommen.

Een dissidente onderstroom

De engel van de eendracht

In tegenstelling tot het gepolariseerde publieke debat in Frankrijk, werd de Nederlandse publieke opinie in de jaren na de omwenteling gedomineerd door de roep om eendracht. De nadruk op eenheid hing samen met het beeld van het recente verleden. De algemene analyse in de Nederlandse pamfletten na november 1813 was dat het verval van de natie en het verlies van zelfstandigheid het resultaat waren van binnenlandse verdeeldheid, zoals ook het herstel van de nationale eenheid te danken was aan de Nederlandse eendracht.⁴⁷ Zo schreef Van der Palm, de auteur van het standaardwerk *Gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813*, in zijn pamflet *Vaderlandsche Uitboezeming* (1813):

Gedankt zij de God van Nederland, die de eendragt als een engel uit den hemel zond, om in ons midden te komen wonen. Door haar waren wij gelukkig, vrij en rijk. Dertig jaren van ongestoorden vrede hadden het wonder van Nêerlands grootheid voltooid; toen eensklaps de twist hare toorts ontstak, en vreeselijk daarmêe zwaaide, tot dat alles in ligte vlammen stond!(...) Zo duur zijn onze jammerlijke verdeeldheden ons te staan gekomen!⁴⁸

De publicisten schreven niet precies welke 'verdeeldheden' en 'partijenschappen' voorkomen moesten worden, alsof zij door het scherp benoemen ervan de interne twist weer zouden doen oplaaien. Met de wat vage aanduidingen werden uiteraard de oude strijd tussen Staatsgezinden en Prinsgezinden in de Republiek en, meer recentelijk, de twist tussen patriotten en Bataafse revolutionairen enerzijds en Oranjesympatisanten en aanhangers van de oude orde anderzijds, bedoeld. Deze twisten hadden volgens de pamfletschrijvers

uiteindelijk tot de ondergang van Nederland geleid. De idealen van de Bataafse revolutionairen waren ‘luchtkasteelen, de droomerijen der bespiegelingen’ gebleken.⁴⁹ Nationale eenheid en verzoening werd gezien als het enige recept voor het herstel van de nationale trots.⁵⁰ De algemene oproep een einde te maken aan de partijschappen werd niet alleen toegepast op de politieke twisten. Pamfletschrijvers drongen ook aan op beëindiging van de religieuze strijd tussen hervormden, katholieken en protestantse dissenters die de Republiek geplaagd had.⁵¹

Van Zanten liet zien dat deze obsessieve angst voor verdeeldheid leidde tot een ‘repressief vaderlands gevoel’, dat fundamentele kritiek op het nieuwe Oranjabewind in de Noordelijke Nederlanden tijdens de eerste jaren van de Restauratie onmogelijk maakte. Goed vaderlanderschap viel niet te verenigen met oppositie tegen Willem I.⁵² Dit is een belangrijke verklaring voor de brede steun die Willems politiek van het vergeten in de Nederlandse publieke opinie kreeg. Een criticus van het vergeten werd gezien als een onruststoker die de nationale eendracht – en daarmee ook het broze postnapoleonistische herstel – in gevaar bracht.

De oproep tot eendracht en daarmee ook tot vergeven en vergeten werd gedeeld door de Amsterdamse rentenier, vrijmetselaar en literator Johannes Kinker (1764-1845). Zijn tijdschrift *De Herkauwer* was in 1815 opgericht om de ingrijpende gebeurtenissen van de afgelopen decennia ‘nog eens be daard, en op ons gemak, na te gaan en te overwegen’, als het ware te ‘herkauwen’, zo staat in de inleiding van het eerste nummer te lezen.⁵³ Op het omslag van het tijdschrift is een welvarende koe afgebeeld die onder een boom in een lieflijk landschap in alle rust ligt te herkauwen. Kinker haastte zich echter om te benadrukken dat dit herkauwen van de grote maatschappelijke veranderingen niet bedoeld was om ‘de vonken van tweedragt uit de asch op te krabben’.⁵⁴ Ook zou alleen over zaken en niet over personen gesproken worden. De optimist Kinker meende dat lessen uit het verleden getrokken moesten worden, opdat in de toekomst niet dezelfde fouten gemaakt zouden worden.⁵⁵ Uit Kinkers expliciete formulering van wat hij onder het herkauwen van het verleden verstond, blijkt hoe gevoelig de omgang met het verleden in de eerste jaren van het Koninkrijk lag.

In een aantal artikelen gaf Kinker een interpretatie van de verschillende fasen van ‘onze negentienjarige Babylonische ballingschap’. Hij deelde de geschiedenis van Nederland in de jaren 1795-1813 in vier tijdperken in. Deze waren opeenvolgend: het ‘democratische’, ‘aristocratische’, ‘koninklijke’ en ‘keizerlijke’ tijdperk. Kinkers omschrijving van het eerste democratische tijdperk van de Bataafse Republiek (1795-1801) ging door haar positieve toonzetting in tegen de in 1815 heersende Restauratieopvatting dat de Revolutie een tijd van gevaarlijke dromerijen was geweest. Kinker vergeleek het democratische tijdperk met een gestrand schip: ‘gelukkig, dat het gestrand

is; maar uit de lading is nog veel te redden'.⁵⁶ Hiermee doelde Kinker op revolutionaire concepten als de soevereiniteit van het volk en de mensenrechten. Hoewel deze begrippen tijdens de Revolutie verkeerd gebruikt waren, meende Kinker dat er met de idealen op zich niets mis was. Ze dienden alleen gewaarborgd te worden in een constitutionele monarchie als die van Willem I.⁵⁷

Het tweede aristocratische tijdperk (1801-1805) had volgens de filosoof tot doel een 'halsband te vervaardigen voor de blaffende Cerberus' van de volkswil.⁵⁸ In plaats daarvan had het zowel de anarchistische als de stadhoudersgezinde partij tot vijand van het Staatsbewind gemaakt en de partijenschappen aangewakkerd. Het derde tijdperk was het 'koninklijke' (1805-1810). Kinker beschreef de in zijn ogen opmerkelijk geruisloze overgang van een volk van vrije republikeinen in een natie van koninklijke onderdanen. De periode van het raadpensionariaat fungeerde als een *trait-d'union* tussen republiek en koninkrijk waardoor de transitie min of meer ongemerkt verliep. Kinker oordeelde opmerkelijk positief over de periode van koning Lodewijk Napoleon: 'Hij wakkerde de nationale vlijt aan; schaarde de kunsten en de wetenschappen om zijnen troon, was verdraagzaam omtrent staatkundige en godsdienstige gevoelens.'⁵⁹ Het koninkrijk Holland was in de ogen van Kinker een tijd van volksverlichting, waarin een tijdelijk einde aan de partijenschappen was gekomen. Lodewijk had de gave bezeten, volgens Kinker, om het koningschap zelfs bij de stugste republikeinen aannemelijk te maken. Deze periode zou de gelukkigste periode van de Babylonische gevangenis geweest zijn, als het niet een opmaat vormde voor de Inlijving en daarmee 'een vleugje voor den dood'.⁶⁰

In vergelijking met de pamfletschrijvers die aanhaakten bij de zwarte napoleontische legende, is Kinkers oordeel over de inlijving bij het Franse Keizerrijk (1810-1813), het vierde tijdperk, opmerkelijk genuanceerd. Hij deelde niettemin het oordeel van de pamfletschrijvers over Napoleon als een despoot. De volkssoevereiniteit en de rechten van de mens waren, volgens hem, tijdens de eerste twee tijdperken verkeerd begrepen, in het derde vergeten en in het vierde geheel vertrapt. De Fransen waren voor hem een volk gekenmerkt door een lichtheid 'waarmede zij van het ééne uiterste tot het andere overrollen, zonder pijnlijke gezigten voor het tegenwoordige, of berouw wegens het verledene, of benaauwend gevoel voor het toekomstige'.⁶¹ Ook de Nederlanders kregen van Kinker een veeg uit de pan: de Nederlandse bevolking had zich met een zekere 'knechtenmentaliteit' neergelegd bij de Inlijving, in tegenstelling tot de 'mannelijke rondborstigheid' die volgens de schrijver van *De Herkaauwer* de Engelse natie kenmerkte. De brute Inlijving had voor Kinker echter ook positieve kanten. Als gevolg van de annexatie waren de laatste resten van het Ancien Régime uit de weg geruimd en was de vorming van een krachtige nationale eenheidsstaat mogelijk gemaakt.⁶² De

Inlijving legde in Kinkers ogen zo een basis voor het herstel na 1813.

Willem I bouwde tot vreugde van Kinker voort op de vernieuwing uit de revolutionaire en de Napoleontische tijd. Zijn bewind vormde een natuurlijk eindpunt van de staatkundige experimenten van de afgelopen decennia. De voordelen van het revolutionair-napoleontische systeem waren behouden en de gebreken hersteld. De revolutie was volgens Kinker onder Willem I generationaliseerd. Voor Nederlanders die delen van het oude republikeinse stelsel wilden herstellen had Kinker dan ook geen goed woord over. De auteur van *De Herkaauwer* deed hen af als 'meerendeels afgeleefde en weinig bruikbare lieden', waarvoor geen plaats meer was in het postnapoleontische Nederland. De prerevolutionaire privileges en vrijheden waren niets meer dan 'door de mot verteerde kalfsvellen'.⁶³

Ook Kinker verdedigde het nationale vergeten en vergeven. Hij ging zelfs zo ver te stellen dat 'vergeven' een verkeerd woord was, aangezien er volgens hem niets te vergeven viel.⁶⁴ De gedachte aan een amnestie voor ambtsdragers die met Napoleon hadden gecollaboreerd was voor Kinker dan ook absurd. Het waren juist de verbitterde orangisten die een herstel van de oude orde uit de tijd van de Republiek voorstonden, die volgens Kinker vergiffenis moesten vragen voor hun vergrijp tegen de geest van verdraagzaamheid van de nieuwe orde.⁶⁵ Als er al sprake kon zijn van een afrekening met het verleden, was dit voor Kinker een puur private aangelegenheid en geen politiek-maatschappelijk probleem.⁶⁶ Kinkers felle verdediging van de Restauratiepolitiek van het vergeten ten aanzien van individuele personen sloot aan bij de opvattingen die vanaf december 1813 in veel Nederlandse pamfletten naar voren kwamen.

Fennekols angst

Uit Kinkers felle betoog kan afgeleid worden dat er na november 1813 wel degelijk Nederlanders waren die zich tegen het algemene vergeten verzetten. Er gingen in de publieke opinie kennelijk stemmen op die voor een afrekening pleitten met het gedrag van publieke personen in de Bataafse en Napoleontische tijd en die hun verzet uitten tegen de bestuurlijke continuïteit na 1813. Deze stemmen zijn door historici nog niet gehoord. 'Na 1813 werd het niemand kwalijk genomen betrokken te zijn geweest bij één of meer van de vele regimes sinds 1787 of 1795,' zo is de consensus onder Nederlandse historici.⁶⁷

In tegenstelling tot de Franse casus kwam de Nederlandse kritiek op de windvanen echter niet van de linkerkant van het politieke spectrum. Er bestond in de Noordelijke Nederlanden geen traditie van bonapartistische kritiek op windvanen vergelijkbaar met de *Le Nain jaune* en de *Dictionnaire des girouettes*. Voorafgaande aan de aankomst van Willem op het strand van Scheveningen heerste er onder sommige oude Bataafse revolutionairen angst

voor represailles. De vervolgingen onder de eerste Oranjerestauroatie van 1787 stonden veel voormalige patriotten nog helder voor ogen. Zo schreef de inmiddels in armoede en afzondering levende oud-revolutionair Fennekol eind november 1813 aan de latere Amsterdamse politiechef Wiselius:

Wij arme 95-ers [Bataafse revolutionairen] kunnen ons niet te diep in den geest prenten, dat men alles tegen ons aanvoeren zal, wat de wraak- en de partijzucht, wat de tuimelgeest der reussite, die voor overwinning geldt, uitdenken kunnen. Misschien om de oogten te blinden, zou men ons openlijk vleien, en ondershands knijpen en knellen. Bij hun [de orangisten] is geen genade, zij vergeven nooit.⁶⁸

Fennekols angsten zijn evenwel niet uitgekomen; 1813 is geen herhaling van 1787 geworden. Dankzij de politiek van het vergeten konden vele gematigde revolutionairen en bonapartisten de hoogste posten in het nieuwe regime bekleden. Zelfs de radicale revolutionairen van 1798 waren niet van overheidsfuncties uitgesloten. De gematigde houding van Willem I verklaart waarom er na 1813 in ieder geval in de Noordelijke Nederlanden vanuit de linkerkant van het politieke spectrum geen ‘windvanendiscours’ in de publieke opinie ontstond. ‘De prins was patriot geworden,’ zo ontdekten vele voormalige Bataafse revolutionairen tot hun aangename verrassing.⁶⁹

Aan de andere kant van het politieke spectrum was er aanzienlijk minder tevredenheid over Willems politiek van het vergeten. De oude orangist en Friese patriciër Hans Willem van Aylva (1751-1827) klaagde dat diegenen die de prins in de moeilijke revolutiejaren trouw waren gebleven bij de Restauratie van het huis van Oranje onvoldoende beloond werden voor hun standvastigheid. In een brief aan de vorst op 6 december 1813 moppert Van Aylva dat voormalige patriotten en Bataafse revolutionairen ambten hadden gekregen die volgens hem toebehoren aan de zonen van de aanzienlijkste families uit de tijd van de Republiek. In een latere brief sprak hij er schande van dat de leden van de ‘clique’ van de napoleontische intendant voor de Financiën, Gogel, bij benoemingen op het departement van Financiën bevoordeeld werden boven diegenen die volgens Van Aylva de ‘Oude Constitutie’ hadden hooggehouden. Van Aylva impliceerde dat de ‘notabele leden der voornaamste families’ tegelijkertijd ook de ‘bekwaamste’ waren.⁷⁰

Opvallend is dat de kritiek op het vergeten niet alleen afkomstig was van de oude orangistische families, maar juist ook van de onderste sociale klassen. Volgens sommige autoriteiten belast met de openbare orde bestond het risico dat het volk opnieuw in opstand zou komen als het de gehate Bataafse revolutionairen en napoleontische collaborateurs opnieuw terug zag op belangrijke posten van het jonge Restauratiebewind. De Amsterdamse regent Joan Cornelis van der Hoop schreef dat het ‘gemeen’ van Amsterdam in

opstand zou komen als ‘ambtenaren (...) die de reputatie niet hebben van hun gedrag vóór, in en na 1795 te hebben gegrond op onzijdigheid en uitdooving van de partijschap’, weer benoemd zouden worden. Van der Hoop vreesde dat de ‘magie’ van de woorden ‘Daar is de oude regering, daar zijn de Heeren’, zou uitdoven als het nieuwe bewind keizerlijke ambtsdragers en ambtenaren opnieuw zou benoemen op de gevoelige justitie- en politieposten.⁷¹

Licht en duister

De kritische geluiden van Van Aylva en andere orangistische families ten aanzien van de keuze van Willem I om zijn ambtsdragers te benoemen ‘zonder enig onderscheid te maken wegens godsdienstig geloofsbelijdenis of vorige staatkundige gevoelens’ weerklonken in de publieke opinie. Het geschrift *De Waare vrienden van Vaderland en Oranje* (1817) van Pieter van Hoogstraten (1764-1832) is een voorbeeld van een pamflet waarin gepleit wordt voor een afrekening met het verleden.⁷² Van Hoogstraten werd door Kinker in *De Herkaauwer* van 1817 uitgemaakt voor ‘kwast, wargaren, heethoofd’ en ‘oude zuizebollige Oranjevriend’.⁷³ In de *Waare vrienden van Vaderland en Oranje* werd tot Kinkers grote misnoegen de Restauratiepolitiek van het vergeten en de oproep tot eendracht na de omwenteling van 1813 aangevallen. In de eerste regels zette Van Hoogstraten zijn motivatie uiteen voor het schrijven van het pamflet:

Sedert lang en al spoedig na de gelukkige terugkomst van zijne Doorluchtige Hoogheid, den Prins van Oranje, thans onzen geëerbiedigden Koning, hinderde mij de manier van schrijven van velen, die te voren niet alleen nimmer als vrienden van Vaderland en Oranje bekend stonden, maar zelfs door hun gehouden gedrag geheel onwaardig waren daar onder gesteld te worden. Hunne uitdrukkingen waren dikwijls aanstotelijk; beledigend was het de misdaden van sommigen op rekening van allen, en dus ook van mij en van alle WAARE VRIENDEN VAN VADERLAND EN ORANJE te stellen (...).⁷⁴

De omwenteling van 1813 was voor Van Hoogstraten niet een terugkeer naar de oude orde geweest, zoals bijvoorbeeld in het *Nationaal Gedenkboek der Hernieuwde Nederlandsche Unie* (1816) van Johan Konijnenburg gesuggereerd werd. Van Hoogstraten meende net als Kinker dat de oude orde in de afgelopen decennia volledig vernietigd was, maar in tegenstelling tot de schrijver van *De Herkaauwer* meende hij dat dit wel een groot verlies was.⁷⁵ Van Hoogstratens weigering om de gemoderniseerde spelling te accepteren en zijn hardnekkig vasthouden aan het oude prerevolutionaire taalgebruik zijn tekenend voor zijn conservatieve politieke standpunten.

De *Waare vrienden van Vaderland en Oranje* begon met een uitgebreide lof-

zang op de terugkeer van de Prins van Oranje als vorst der Nederlanden. Het stemde Van Hoogstraten echter bitter dat diegenen die nu het hardst voor Willem I juichten, in 1795 de vader van de huidige vorst 'met den snoodsten laster hebben aangerand en eindelijk genoodzaakt om dit land, met Hoogst-deszelfs gehele maagschap te ruimen, ons Vaderland tevens aan eene woesten vijand verraadende en overleverende, en daar door beroovende van deszelfs onafhankelijkheid (...)'.⁷⁶ Deze misdaden moesten volgens Van Hoogstraten niet vergeten maar herinnerd worden. Hij wilde in het postnapoleontische Nederland een scherpe morele scheiding aanbrengeen tussen de 'ware vrienden van het vaderland en oranje' en de windvanen en bedriegers die dit pas na de val van het Empire geworden waren. Ten onrechte was er volgens hem na 1813 gesuggereerd dat er wat betreft het gedrag in het verleden geen onderscheid bestond tussen 'wit en zwart, tuschen dag en nacht, tuschen licht en duister'.⁷⁷ De ideologie van de eendracht die alle gedragingen in het verleden 'met stilte wilde omgeven' was volgens Van Hoogstraten onrechtvaardig.

Met het 'duister' doelde hij op de tegenstanders van het stadhouderlijke bewind, die zich omstreeks 1780 in zijn ogen ten onrechte de naam 'patriotten' hadden toegeëigend. Ook meende hij dat de patriotten geen aanspraak mochten maken op het woord 'partij' aangezien alleen van een partij sprake kon zijn als deze geoorloofd was. De patriotten hadden de bestaande orde omvergegooid en het vaderland verraden. De term 'factie' of 'cabaal' was volgens de auteur dan ook gepaster.⁷⁸ De Bataafse revolutionairen die als opvolgers van de patriotse factie in 1795 de Franse invasie hadden gesteund, waren verraders die de rechtmatige heerser hadden verdreven en het land aan vreemdelingen hadden overgeleverd. De economische neergang van Nederland was ook te wijten aan de revolutionairen. 'En hoe klimt nu de verontwaardiging over hen, die door het inhaalen van den vijand en het verwoesten van ons voorheen vrij en gelukkig Gemeenebest, ons in dien staat van vernedering en ramp gestort hadden?'⁷⁹

Ook maakte Van Hoogstraten korte metten met de veronderstelling dat de wandaden van het Inlijvingsbestuur alleen aan de Franse ambtenaren en aan de persoon van Napoleon te danken waren, en de Hollandse bestuurders Nederland nog voor het ergste behoed hadden. De wandaden tijdens de Inlijving mochten van Van Hoogstraten niet alleen op het conto van de willekeur van Napoleon geschreven worden, aangezien ze mogelijk gemaakt waren door het verraad van Nederlanders die uit eigenbelang handelden. De trouwe aanhangers van Oranje hadden volgens hem de afgelopen jaren minder te vrezen gehad van de Fransen dan van hun met het keizerlijke bestuur collaborerende landgenoten. Dikwijls vonden volgens Van Hoogstraten 'goede vaderlanders' bescherming bij de Fransen tegen de 'euvelmoed en mishandelingen' van Nederlandse revolutionairen en bonapartisten.⁸⁰ Het

feit dat veel van deze verraders een rol hadden gespeeld in de omwenteling van 1813 zuiverde hen nog niet van hun vreselijke zonden tijdens de voorgaande regimes.⁸¹ Ook was het algemene idee dat de ‘verlossing’ een gemene zaak was van de gehele Nederlandse natie volgens Van Hoogstraten een mythe: alleen de oud-Oranjeklanten hadden het herstel van de Prins van Oranje teweeggebracht. Hij keerde zich tegen het beeld dat in de nationale gedenkboeken werd uitgedragen, dat de omwenteling van 1813 een zaak was van alle Nederlanders.

Van Hoogstraten is een van de weinige pamfletschrijvers die voor een rehabilitatie van stadhouder Willem v pleitte: ‘Het smart en verwondert mij, thans reeds van dezen braven, maar zoo zeer miskenden en mishandelden Vorst zoo weinig meer melding te hooren maken.’⁸² Dit nobele karakter, dat veel voor het land had betekend en veel geleden had, werd onvoldoende geëerd in het nieuwe Nederland van Willem I. Van Hoogstraten lijkt in Nederland rondom Willem v ook een cultuur van boetedoening na te streven, vergelijkbaar met die van Lodewijk XVI in Frankrijk. De nagedachtenis aan de laatste stadhouder diende volgens de ware vriend van Oranje en vaderland in ere gehouden te worden en diegenen, die hem de afgelopen decennia waren afgevallen, zouden hem om vergiffenis moeten vragen.

Het pamflet eindigt met een enigszins ontroerende levensbeschrijving van Van Hoogstraten zelf, als voorbeeld van een exemplarische ware vriend van Oranje en Vaderland. Bij het verlaten van de Latijnse School had hem een mooie toekomst als regent in het Republikeins bestel van de late achttiende eeuw toegeschenen, maar zijn hele verdere leven zou de tijdgeest en zijn, naar eigen zeggen, onwrikbare loyaliteit hem tegenzitten. Het feit dat hij geen windvaan wilde zijn heeft hem, in zijn eigen ogen, opgebroken. Zijn studie in Utrecht brak hij af vanwege het patriottische klimaat aldaar, en hij keerde terug naar het stadhoudergezinde Den Haag. Na de Bataafse Revolutie van 1795 bleef hij vanzelfsprekend ambteloos en verloor hij de helft van zijn geld. Ook in de Napoleontische tijd hield hij zich afzijdig. In 1813 speelde hij naar eigen zeggen een kleine rol in de omwenteling, maar hij verliet ook weer spoedig de politieke arena.⁸³ In 1817, het jaar waarin hij zijn pamflet publiceerde, was hij in zijn ogen te oud geworden om nog een publieke carrière te starten. Hij maakte zelf de trieste balans op van zijn leven: ‘Thans zijn mijn beste levensjaaren verlopen en begeer ik er geene [ambten]. Intuschen was het geenzins de wensch mijner ouders, dat ik mijn leven, om zo te zeggen, in ledigheid zoude doorbrengen; zulks was ook ongetwijfeld niet het verlangen mijner voogden, en zeer zeker niet het mijne.’⁸⁴

Net als Kinker had Van Hoogstraten kritiek op het discours van het vergeven en vergeten, ook al waren hun motieven verschillend. Vergeven impliceerde voor Pieter van Hoogstraten dat er sprake was van laakbare feiten: ‘vergeeven wil immers zeggen *niet straffen*’. Zonder misdaad kan er ook geen

sprake zijn van kwijtschelding van de straf, vond hij. Dat het heulen met de vijand een strafbare daad is, durfde echter niemand meer te beweren, schreef Van Hoogstraten met spijt. Voor orangisten als hij was het vergeten van het verleden was echter onmogelijk. Dit zou een belediging zijn voor al die trouwe stadhoudergezinden, die de afgelopen decennia omwille van hun loyaliteit veel geleden hadden.⁸⁵ Van Hoogstraten realiseerde zich dat hij een minderheidsstandpunt innam dat inging tegen de algemene publieke opinie.⁸⁶

Evenals de Franse ultraroyalisten streed Van Hoogstraten tegen het vergeten en zoals de Franse ultraroyalisten zichzelf omschreven als 'ware' of 'pure' royalisten, zo beschouwde Van Hoogstraten zich zelf als de 'ware' vriend van het vaderland en Oranje. Van Hoogstraten wenste dat er een morele scheidslijn getrokken werd tussen goede en slechte vaderlanders. Hij noemde echter geen concrete namen. Ook deed hij geen concrete oproep tot zuivering en strafrechtelijke vervolging. Zijn doel was meer de erkenning van het lijden van de oude Oranjeklanten en de morele schuld van grote delen van het nieuwe politieke establishment.

Weerhanen

Het *Letterkundig Magazijn van wetenschap, kunst en smaak* was een andere criticaster van het vergeten. Het *Magazijn* bestreed de opvatting van Kinker dat de regenten van voor 1795 onbruikbaar zouden zijn voor het moderne bestuur. Als voorbeeld van de onjuistheid van Kinkers opvattingen somde het tijdschrift een lange rij namen op van prominente bestuurders die in de Bataafse en de Napoleontische tijd geen functies hadden vervuld, maar die na 1813 belangrijke ambtsdragers waren geworden: Van Nagell, Van der Hoop, Van Hogendorp, Van Spaen, Van der Duyn, Fagel, Van Lynden, Bentic, Humalda, Repelaer, Boersma, Vosmaar enzovoort. Deze mannen werden volgens het tijdschrift gekenmerkt door 'trouw, standvastigheid en opoffering', waardoor zij aanspraak mochten maken op 'achting en vereering', en op begrip voor hun vele lijden.⁸⁷ Tegenover deze standvastige oude getrouwen stonden volgens het *Magazijn* die trouweloze ambtenaren die in de afgelopen decennia iedere heerser gediend hadden.

Kinker, wellicht enigszins geschrokken van de imposante rij namen die zijn critici in het geweer brachten, antwoordde op de beschuldigingen dat zijn woorden over onbruikbare oude regenten uit hun verband waren gehaald. Ook hij was een tegenstander van dit 'soort van onbeschaamde weerhanen, die niet alleen (...) geen vaste principes hebben, maar die (...) er gene zwarigheid in zouden vinden, om de dingen van den tijd om te keëren en met het hoofd tegen den grond te plaatsen'.⁸⁸ Uit de woordenwisseling tussen Kinker en de uitgevers van het *Letterkundig Magazijn* blijkt dat de windvaan ook in de Nederlandse publieke opinie een bekend en verafschuwd personage was. Kinker maakte een onderscheid tussen het verdedigen van de na-

poleontische erfenis en het vrijpleiten van ruggengraatloze opportunisten, die er volgens hem in het postnapoleontische Nederland ook waren.

Net als in Frankrijk dook het begrip windvaan ook in Nederland niet voor het eerst op in de maanden na de val van het Empire. Al in geschriften uit de zestiende en zeventiende eeuw was ‘windvaan’, evenals ‘weerhaan’ en ‘kameleon’, een aanduiding voor veranderlijk en weinig beginselvast persoon.⁸⁹ De windvaan was in de vroegmoderne tijd meer dan in de vroege negentiende eeuw een begrip dat in godsdienstige context gebruikt werd. Het was een scheldnaam voor figuren die in ogen van hun critici in godsdienstig opzicht geen rechte lijn trokken maar compromissen sloten. De windvaan werd ook gebruikt in de politieke betekenis. Hugo de Groot zou volgens zijn biograaf Caspar Brandt (1653-1696) door prins Maurits een windvaan genoemd zijn: ‘De Prins wees met den vinger op den weerhaen, die op den top van het hofdak waeide, en zeide, daer ziet gij ’t hoofd van De Groot, van ’twelk niets bestendigs te verwachten staet.’⁹⁰

Net als in Frankrijk speelde het windvanendiscours ook een rol tijdens de Bataafse Revolutie. Radicale revolutionairen verweten gematigde politici als Rutger-Jan Schimmelpenninck dat zij zich gedroegen als windvanen.⁹¹ Contrarevolutionairen stelden zelfs dat de opkomst van de windvaan het gevolg was van de verplichte eden en loyaliteitsverklaringen, die mensen tot verraad had gedwongen.⁹² Bataafse revolutionairen, die in 1795 in naam van gelijkheid en volkssoevereiniteit het erfstadhouderschap hadden afgeschaft, werden door orangisten bekritiseerd om hun medewerking aan de totstandkoming van het Koninkrijk Holland.⁹³ De pamfletschrijvers van 1814 konden, kortom, voortbouwen op een oudere traditie. Hoewel het windvanendiscours in de Nederlandse publieke opinie minder naar voren komt dan in Frankrijk, was er in de maanden na november 1813 ook in de Nederlandse context een hoogtepunt in het gebruik van dit politieke vocabulaire. Met de termen kameleon, weerhaan en windvaan duidden verbitterde orangisten specifiek die ambtsdragers aan die hadden meegewerkt met een van de voorgaande regimes.

De Noordhollandsche judas

Er bestond in de Nederlandse publieke opinie van na 1814, kortom, een stroom van pamfletten waarin de politiek van het vergeten in meer of minder omfloerste termen aan de kaak werd gesteld. Nieuwe gezagsdragers werden gehegeld vanwege hun daden in het verleden. De voormalige maire van Amsterdam, Van Brienen, werd bijvoorbeeld in een pamflet bekritiseerd omdat hij de Dam in ‘Napoleons plein’ omgedoopt had ter ere van het bezoek van de keizer in oktober 1811 en ‘opdat zy het niet zou vergeten, liet hy dezen naam in het Fransch op agt bordjes in olyverf schilderen’.⁹⁴ In een gedicht uit 1814 hekelde N. C. Brinkman de ‘verraders van het vaderland’. Beschreven

werd hoe dieren als de leeuw, de zwaluw, de worm, de mier en 't kleinste insect' trouw bleven aan de grond waarop ze geboren waren. Vervolgens werd het vaderlandslievende gedrag van deze nietige dieren vergeleken met het gedrag van de 'verraders van het Vaderland'. Brinkman schreef niet specifiek wie die 'verraders' waren. Aangezien het gedicht is gemaakt ter ere van de terugkeer van de gevangengenomen Nederlandse gardes d'honneur, kan aangenomen worden dat hij met 'verraders' die Nederlanders bedoelde die meegeholpen hadden met het uitvoeren van de keizerlijke ordonnanties. De eerste strofe gaat als volgt:

Verraders van het Vaderland.
 Die met d'olijftak in de hand,
 Den rug van uwe vermagerd rif,
 Bestrijkt met zwellend addergif,
 Die wij den grijzen kruin, in steê van eerlaurieren;
 Met kronkelend gebroed van slangen zien versieren.
 O gij, de schrik en vloek der aard,
 Den naam van mensch geheel onwaard!
 Daar gij gevoel en pligt versmoort,
 Naar God, noch uw geweten hoort.⁹⁵

Het pamflet *Zwart Register van Fransche wandaden gepleegd in de Veréénigde Nederlanden* beschreef het decreet van Rambouillet van 9 juli 1810 dat de Inlijving van het Koninkrijk Holland in het Empire regelde. Deze 'moeder der wandaaden' was volgens het pamflet niet alleen het werk van Napoleons 'getytelde en ongetytelde handlangers en slaaven', maar ook van 'eenige staat- en hebzuchtige basterd Hollanders'.⁹⁶ De schrijver van het pamflet doelde daarbij op de Nederlandse notabelen die lid waren geweest van de *Conseil pour les affaires de Hollande*, de commissie die in de zomer en herfst van 1810 in Parijs de inlijving van het koninkrijk Holland in het Empire voorbereid had. Deze kritiek op de 'basterd Hollanders' was heel wat gevaarlijker voor Willem I dan het gedicht van Brinkman. Immers, veel personen die een rol hadden gespeeld bij de inlijving van het koninkrijk in het Empire, onder wie Elout, Van Maanen, Van Lynden van Lunenburg, Repelaer, Mollerus en Six, vervulden belangrijke ambten in het jonge Restauratiebewind. Toch werden ook in het *Zwart Register* geen van deze heren bij naam genoemd.

Het pamflet *Schets der gevolgen van den invloed der Franschen* (1814) ging ook in op de 'collaboratie' van Nederlanders met het keizerlijke bewind. De anonieme auteur stelde dat de keizerlijke ambtenaren veelal afkomstig waren van 'het uitschot der aan den Franschen Keizer onderworpen volkeren'. De meeste Nederlanders – 'alle deugden der ouderen nog niet geheel vergetende' – hadden niet op vriendschappelijke wijze met de Fransen willen

omgaan. Zij hadden daarom zeer onder de onderdrukking geleden. 'Daarentegen vonden deze zoogenoemde ambtenaren weldra eenen aanhang onder diegenen der Nederlandsche natie, welke met hen op één en denzelfden trap van zedelijke waarde stonden, en gebruikten deze als middelen om hunne verderfelijke bedoelingen te gemakkelijker ten uitvoer te brengen.'⁹⁷ Als gevolg van het samenspannen van sommige Nederlanders met de Fransen ontstond volgens de auteur een soort politiesamenleving: 'de zuster verklaagde den broeder, de zoon den vader en de vriend moest in zijnen vriend eenen verrader vreezen'.⁹⁸

Typerend voor de opvattingen ten aanzien van de Nederlanders die met het napoleontische bewind hadden meegewerkt, is dat de auteur zich haastte in een noot onder aan de bladzijde te melden dat hij uiteraard met zijn opmerkingen niet op de 'achtenswaardige mannen' doelde die deel uitmaakten van het Franse gouvernement. Zij hadden vanzelfsprekend meegewerkt met de Fransen om de 'kwade uitwerkselen' te verzachten en niet omdat zij het bewind goedkeurden.⁹⁹ Hoewel ook in dit pamflet geen namen genoemd worden, was duidelijk dat hiermee onder de maatschappelijke elite welbekende personen als Van Maanen en Mollerus bedoeld werden.

Persoonlijke aanvallen op lager geplaatste ambtenaren bij politie en justitie waren evenwel minder uitzonderlijk dan kritiek op de hogere bestuurders als Mollerus en Van Maanen. Vooral politieambtenaren die tijdens de Inlijving bij de censuur werkten kregen ervan langs van publicisten die na november 1813 hun kans grepen om wraak te nemen voor aangedaan leed. Zo werd over politiecommissaris Chandon geschreven 'een Hollander met een' Franschen naam; een bloedzuiger, in wiens boedel, of liever in het overschot daarvan, zyne crediteuren hunne betaling hebben moeten zoeken'.¹⁰⁰ De politiemann die in de pamfletten het meest onder vuur kwam te liggen, was de voormalige amateur-toneelspeler Van Ray. Deze ambtenaar, die gedurende de Inlijving als coördinator van het perstoezicht werkte, figureerde prominent in de pamfletten en spotprenten van 1813.¹⁰¹

Door het spioneerwerk dat Van Ray voor het Franse bewind had verricht, had hij zich zeer gehaat gemaakt onder uitgevers en boekverkopers. 'De dikke boekenbeul' was een van de namen waarmee hij aangeduid werd. Bekend is de spotprent waarop hij is afgebeeld met een paardenkop terwijl hij van een drukpers afgestoten wordt door een kozak met het begeleidende versje: 'Ra... ra eens, menschen! Wie is dat, Die hier *benaauwd* zit op zijn gat? – Ik wed gij zult zijn naam niet raaijen-en, Ten zij ge uit Politie een' Fransche haan hoort kraaijen.'¹⁰² De paardenkop van Van Ray was een steek onder water van de tekenaar. Zoals in de *Politieke Catechismus* werd uitgelegd stond de moeder van Van Ray bekend als 'de paardenkop'. Zij zou volgens de schrijver als eigenaar van 'een paleisje van Venus' [een bordeel] de kost hebben verdiend en na diefstal van een gouden horloge zes jaren 'met haar

veulentjes' [kinderen] in een werkhuis opgesloten hebben gezeten.¹⁰³ Verder zou Van Ray een onecht kind zijn geweest en vele schulden hebben. De pamfletschrijver suggereerde hiermee dat Van Ray niet alleen politiek maar ook zedelijk van laag allooi was. Ook andere pamfletschrijvers koppelden na 1813 politiek verraad aan zedelijke tekortkomingen.

Veel pamfletten tegen Van Ray kwamen van de persen van de uitgevers vader en zoon Moolenijzer. Vader Moolenijzer was, althans naar eigen zeggen, door toedoen van Van Ray onschuldig in de gevangenis beland. Kenmerkend voor de houding ten opzichte van diegenen die met het keizerlijke bewind hadden meegewerkt, waren wellicht de woorden waarmee Moolenijzer zijn pamflet *Zuivere waarheidsspiegel voorgehouden aan sommigen regterlijke amptenaars van het Fransche schrikbewind* (1814) afsloot:

Door gronden van *rede* en *Godsdienst* ondersteund, zal ik het ongelijk en de zielgrievende smart, mij, door *van Raij en zijne partijdige medewerkers*, aangedaan, grootmoedig *tragten te vergeven*,... – maar, die te *vergeeten*...! – *dit kan ik niet*... –¹⁰⁴

Een van de meest eloquente aanklachten tegen de Nederlandse windvaan uit de stal van Moolenijzer was het pamflet *Beschuldigende karakterschets van zekeren Noordhollandschen Judas bijgenaamd Heintje den Draaijer*. Dit politieke gedicht hekelde die 'hollandschen judassen' en 'draaijgeesten' die in 1795 de stadhouder verjaagd hadden, vervolgens de Fransen binnengehaald en Napoleon hadden gediend, en nu 'Leve Oranje' riepen. Volgens de auteur Daniel van Staveren was zijn gedicht gebaseerd op een toneelstuk genaamd *Politieke Kaméleon* dat op amateurtonelen vertoond werd.¹⁰⁵

Het is echter de vraag hoe representatief de felle aanklachten waren die op de persen van vader en zoon Moolenijzer gedrukt werden. In 1819 zouden de Moolenijzers opnieuw in aanraking komen met de autoriteiten vanwege hun regeringsvijandige publicaties.¹⁰⁶ Verwoordden de Moolenijzers met hun geschriften de gevoelens van veel Nederlanders ten aanzien van de Inlijving of waren hun geschriften individuele acties van pathologische querulanten, die – net als Joseph Fiévée – met ieder regime in botsing zouden komen en het verleden van gezagsdragers aangrepen als casus belli om het establishment te bekritisieren? Aannemelijk is dat de pamfletten van de persen van Moolenijzer aansloten bij de gedachtenwereld die meer Nederlanders hierover koesterden, maar die waarschijnlijk niet hun felheid en rancune deelden. Pamfletten als de *Noordhollandschen Judas* maken duidelijk dat er naast de oproepen tot eendracht, zoals die van Van der Palm, ook een dissidente onderstroom bestond van ontevredenen die het verleden niet wilde laten rusten. Gedichten, boeken en ook toneelstukken werden geschreven tegen de Nederlandse windvanen.

Net als de Franse had de Nederlandse windvaan in de publicaties verschillende manifestaties. In de eerste plaats was er de meest onschuldige vorm van de 'weerhaan' en de 'draaigeest'. De weerhaan was een man zonder principes die zich aan alle omstandigheden aanpaste. Ten tweede was er het beeld van de hebzuchtige windvaan die omwille van materieel gewin elke meester wenste te dienen. Een meer duistere vorm van de windvaan is, de derde, de 'politieke kameleon'. De kameleon is een bedrieger die doet alsof hij een politieke bekering heeft doorgemaakt, dat wil zeggen dat hij een loyale aanhanger van de Oranjemonarchie is geworden, terwijl hij in werkelijkheid een revolutionair of bonapartist is gebleven die zijn kans afwacht om de oude regimes te herstellen. In zijn meest donkere vorm was de windvaan een landverrader, een 'Hollandschen Judas'.

Opvallend aan de Nederlandse geschriften, in vergelijking met de Franse, is dat zij geen concrete voorstellen voor ambtelijke zuiveringen of oproepen tot juridische vervolgingen doen. Zij pleitten eerder voor het geven van ambten aan 'oude getrouwen' dan voor de verwijdering van 'verraders van het vaderland'. Ook werden er geen concrete namen genoemd van hoge bestuurders die zich schuldig zouden hebben gemaakt aan landverraad. Wellicht voelden de pamfletschrijvers aan dat kritiek op hoge ambtenaren impliciet ook kritiek op Willem I zou betekenen en stelden zij zich daarom terughoudend op. De critici van het vergeten lieten zich immers voorstaan op hun trouw aan Oranje. Wat dit betreft worstelden de Nederlandse critici van de politiek van het vergeten met dezelfde dilemma's als de Franse ultraroyalisten.

De vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in 1815 had weer een heel eigen effect op het windvanendiscours in de Nederlandse publieke opinie. Belgische publicisten verweten hun medezuidelingen dat zij 'mantel-maekers' waren omdat zij meewerkten aan het bewind van Willem I. In een pamflet getiteld *Een woordetje voor de Mantel-maekers* (1815) stelde de anonieme auteur dat hij geen zitting kon nemen in de Staten-Generaal van het Verenigd Koninkrijk omdat hij weigerde de eed af te leggen op de grondwet. De grondwet was volgens hem niet in overeenstemming met zijn katholieke geloof. Hij kapittelde zijn landgenoten die omwille van materieel gewin of machtswellust wel meewerkten met Willem I. Hij noemde hen 'mantelmakers' omdat zij met een dure buitenmantel, het 'lelijke ondergewaad' dat zij droegen, verhulden. Mantelmakers waren net als kameleons bedriegers die hun ware aard verborgen, vond hij. De mantelmakers hadden voor 1813 met de ongelovige Napoleon meegewerkt. Nu compromitteerden zij opnieuw hun geloof door een knieval te maken voor Willems grondwet. De auteur waarschuwde Willem voor de mantelmakers. Door hun gebrek aan principes zouden zij hem ook niet trouw blijven: 'De luttele Catholyken die, om dat-ze filosofhen of plaets-zugtige zyn, heden aen hunne Religie zullen ontrouw zyn, zullen het morgen wezen aen Uwe Majesteyt!'¹⁰⁷

Een baaltje coffijboonen

In één Noord-Nederlands pamflet werd wel degelijk gebroken met het taboe op het noemen van namen van hoge bestuurders, de ‘achtenswaardige mannen’, die door Willem 1 weer in dienst waren genomen. Dit gebeurde in het anonieme pamflet *Brieven van A. aan Z.* (1813), dat begon met een traditionele redenering: bestuurders die met het keizerlijke bewind hadden meegewerkt deden dit onder dwang of poogden de harde maatregelen van Napoleon zoveel mogelijk te verzachten. Na enige bladzijden nam het pamflet echter een andere wending:

Maar daar zijn er (gij kunt daar niet onbewust van zijn) die de boeien des dwingelands te gemoet snelden, op de laagste en lafhartigste wijze voor zijne voeten in 't stof kropen, en zich bij hem en zijne satelliten, posten, ampten en bedieningen bekuipten, waarin zij volkomen den onderwingeland speelden, en hun eigen Vaderland en lijdende landgenooten op de eigendunkelijkste wijze vertraptten.¹⁰⁸

Het verraad van deze Nederlanders speelde zich volgens de anonieme auteur niet alleen in het verleden af, maar vormde ook na de omwenteling van november 1813 nog een acuut gevaar. De voormalige agenten probeerden zich als ‘ware cameleons’ in het gevolg van de Prins van Oranje binnen te dringen om zo ambten in het nieuwe bewind te bemachtigen. Dit vond de auteur niet alleen gevaarlijk omdat de voormalige keizerlijke bestuurders loyaal bleven aan het ‘Fransch ministerie’, maar ook omdat het imago van de Soevereine Vorst hierdoor in binnen- en buitenland geschaad werd.

Deze in zijn ogen gevaarlijke Nederlanders waren ‘kwaadaardiger dan eenig geboren Franschman’. Zij hadden ‘ons allen op het hart getrapt, en de verdelging onzer Natie met een’ helschen lach toegejuicht en vrijwillig bezworen: en geheel hun gedrag heeft gedurende de vier bange jaren onzer slavernij, dagelijks blijk gegeven, hoe veel erger een *Renegaat* dan de geboren *Musulman* is’.¹⁰⁹ De kritiek betrof uiteraard niet de Prins van Oranje zelf. Volgens de schrijver viel hem niets meer te verwijten dan dat hij te goed van vertrouwen was. Het venijn van de *Brieven van A. aan Z.* zat in de staart. De auteur stelde aanvankelijk dat hij geen concrete namen wilde noemen omdat hij wilde voorkomen dat de volkswoede zich op hen zou richten. Hij hoopte dat de personen op wie zijn pamflet betrekking had uit zichzelf tot inkeer kwamen en zich uit de publieke dienst zouden terugtrekken. Aan het einde verbrak de schrijver zijn belofte echter en noemde de namen van bekende bonapartisten als Gogel, Schimmelpenninck, Van Dedem, Brugmans en Gevers van Endegeest.¹¹⁰

Het pamflet richtte zich alleen tegen diegenen die tijdens de Inlijving een bestuursrol hadden gespeeld. Mannen die van koning Lodewijk Napoleon

eretitels en ambten hadden ontvangen, viel volgens de auteur niets te verwijten, omdat zijn bewind ‘Hollandsche vrijheid en onafhankelijkheid ademde’.¹¹¹ Deze haarscherpe morele scheiding tussen het bewind van Napoleon en zijn broer Lodewijk verraadt ons de vermoedelijke auteur van de *Brieven van A. aan Z.* Naar alle waarschijnlijkheid was het de flamboyante dichter en jurist Willem Bilderdijk (1756-1831)¹¹², die bij de uitgave van het pamflet werd geholpen door zijn vriend, de oud-revolutionair Johan Valckenaer (1759-1821).¹¹³ Net als Fiévée is Bilderdijk een illustratie van mijn stelling dat de aanklagers van de windvanen doorgaans zelf ook hadden deelgenomen aan de voorgaande regimes. De aanklager Bilderdijk was immers zelf niet van napoleontische smetten vrij. Tijdens het Koninkrijk Holland had hij zich als docent en dichter zeer verdienstelijk gemaakt voor koning Lodewijk Napoleon. Lodewijk was zelfs zozeer aan de dichter gehecht dat hij in 1837, zes jaar na Bilderdijks overlijden, een Hollandse bewonderaar van Bilderdijk om een borstbeeld van zijn voormalige docent verzocht voor zijn woning in Florence.¹¹⁴

Ook had Bilderdijk in 1806 – anoniem – een ‘Pindarische ode’ geschreven ter ere van de grote keizer zelve.¹¹⁵ In het satirische gedicht *Bonaparte, ode* (1813) van de dichter Pieter Gerardus Witsen Geysbeek (1774-1833) werd Bilderdijk, de ‘Hollandsche Pindarus’, dan ook zelf beschuldigd van politiek gedraai.¹¹⁶ In strofen die precies leken op die in de *Pindarische ode* werd Bilderdijk van verraad beschuldigd:

Neen, dichtkunst! Langer niet gezwegen:
Verstom des laagen vlejers luit;
Beschaam hem, die langs slinksche wegen,
Een deel zocht aan der Franschen buit¹¹⁷

Het pamflet *Brieven van A. aan Z.* kreeg een grote verspreiding: binnen een week werden meer dan achthonderd exemplaren verkocht. Het viel echter niet goed in het toenmalige politiek klimaat dat interne twist zag als de bron van nationale neergang. ‘Het bewuste stuk, heeft tegen mijne verwachting, eene geheel verkeerde uitwerking gehad, en alhier zeer weinigen goedkeurden gevonden,’ schrijft Lodewijk Casper Luzac aan zijn neef Johan Valckenaer op 11 december 1813.¹¹⁸ Zelfs de vijanden van de personen die in het pamflet genoemd werden, schenen niet met het geschrift ingenomen.

Kenmerkend voor de gevoeligheid van het onderwerp in december 1813 is dat Luzac en Valckenaer zich in hun brieven over dit onderwerp genoodzaakt zagen in codetaal te spreken. Het pamflet werd door de heren ‘een baaltje coffijboonen’ genoemd.¹¹⁹ Luzac meldde verder dat de regering een publieke discussie over de napoleontische ambtenaren wilde stoppen, omdat

een dergelijk debat partijschap opriep en dus de stabiliteit van de jonge staat in gevaar bracht. Na een missive van de commissarissen-generaal uit Den Haag, probeerde de stedelijke overheid van Amsterdam verdere publicaties over dit onderwerp te voorkomen door een strengere controle op drukkers en boekverkopers. Een publieke discussie over de napoleontische bestuurders werd in overeenstemming met de politiek van het vergeten van overheidswege bewust tegengegaan.¹²⁰

De poging van de autoriteiten om de discussie een halt toe te roepen was niet geheel succesvol. Volgens Luzac werd er nog veel over de *Brieven van A. aan Z.* gediscussieerd. Volgens hem stoorden veel lezers zich aan het feit dat in het pamflet publieke figuren aan de schandpaal werden genageld zonder dat er voor ieder van hen een individuele bewijslast werd gegeven.¹²¹ Twee lezers ergerden zich zozeer aan Bilderdijks opruiende pamflet, dat zij zelf in de pen klommen om – ook anoniem – een tegenpamflet te schrijven met de weinig originele titels *Brieven van B. aan Y.* en de *Brief van C. aan X. over de brieven van A. aan Z.* Vooral de *Brieven van B. aan Y.* bevat een interessante en scherpe repliek. De auteur is vermoedelijk de Leidse hoogleraar in de rechten, Hendrik Willem Tydeman; C. was naar alle waarschijnlijkheid de journalist en geleerde Nicolaas Godfried van Kampen.¹²²

Brieven van B. aan Y. begon met een bekend element in de pamfletten: de vergelijking van 1813 met de Nederlandse Opstand. B. meende dat ‘1813’ te prefereren was boven ‘1572’, aangezien de recente omwenteling veel geweldlozer verlopen was dan die van 1572. Een oproep als die van A. kon volgens B. het geweld doen oplaaien. Daarnaast meende hij dat ook tijdens de Opstand Spaansgezinden ambten hadden gekregen in het bestuur van de jonge Republiek der Verenigde Provinciën. Bovendien bracht het strafrechtelijk vervolgen en zuiveren van ‘ten halven bedorvenen’ een aanzienlijk gevaar met zich mee voor de stabiliteit van de staat. Wanneer diegenen die geparticipeerd hadden in de voorgaande regimes geen enkel uitzicht meer hadden op een verdere maatschappelijke rol, dan zouden zij steeds vijandiger gaan staan ten opzichte van het huidige regime. Politieke zuiveringen zullen hen doen verenigen en ‘welligt tot die gevaarlijke stappen (...) nopen, waaraan zij zich anders niet gewaagd zouden hebben’.¹²³

Het feit dat B. een juridische achtergrond heeft blijkt ook uit zijn scherpe kritiek op A.’s onderscheid tussen diegenen die gedwongen werden mee te werken met het napoleontisch bestuur en zij die dit vrijwillig deden: ‘(...) waar is dan de scheidslinie tusschen voormalige *verkleefdheid aan het Fransche bestuur* en *waarneming van Fransche posten*? En wie moet hier de beoordeelaar zijn?’¹²⁴ B. concludeerde dat A.’s voorstellen eigenlijk neerkwamen op de herintroductie van de napoleontische censor. In dit verband stelde de schrijver ook, wellicht om Bilderdijk persoonlijk te raken, dat er geen haar-scherpe morele scheiding te maken viel tussen het bewind van koning Lode-

wijk en dat van zijn broer Napoleon. De Nederlandse prefect en maire, ten slotte, had geen andere keus dan de harde keizerlijke bevelen uit te voeren, 'al weende hij daarbij in stilte bloedige tranen'.¹²⁵ Als er tijdens de Inlijving misdaden gepleegd waren, dan moesten die niet gestraft worden door politieke uitsluiting maar via een strafrechtelijk proces.

De scherpzinnige analyse en weerlegging van de argumenten van A. eindigde met een wel heel sluwe omkering van de beschuldiging. A. zou de *Brieven van A. aan Z.* alleen uit wraaklust hebben geschreven. Wraaklust was volgens B. echter een typische Franse eigenschap. A.'s voorstellen zouden zelfs leiden tot het instellen van een nieuwe soort terreur in het nieuwe Nederland: '(...) de hemel beware ons voor het systema der suspects, dat slechts een Fransch hart kon uitbroeijen, slechts eene omwenteling, als die van 1792, ten uitvoer brengen!¹²⁶ Aanklager A. werd zo door B. in het beklagdenbankje gezet en van onvaderlands gedrag beschuldigd.¹²⁷ Ook in het pamflet *Brief van C. aan X.*, dat weinig argumenten bevat die niet ook in de *Brieven van B. aan Y.* staan, werd gesteld dat Bilderdijk in de geest van de gevreesde Franse Revolutie handelde.¹²⁸

Bilderdijk schreef als reactie een tweede *Brief van A. aan Z.*¹²⁹ Deze brief is nooit uitgegeven en alleen in kladvorm overgebleven. De precieze reden waarom de tweede brief niet is uitgegeven is niet duidelijk. Wellicht waren het de tegenwerking van de autoriteiten en de controle van drukkers en boekverkopers. Mogelijk waren Bilderdijk en Valckenaer ontmoedigd door de slechte ontvangst van het eerste pamflet. Ook speelde het verloop van de carrière van Jan Hendrik Mollerus, een van de hoofdschuldigen in de tweede brief, een rol bij het niet uitkomen van het 'tweed baaltje coffijbonen'.¹³⁰ In deze tweede brief kwam Bilderdijk de critici die stelden dat hij geen personen mocht beschuldigen zonder individuele bewijslast tegemoet. De tweede brief bevat een gedetailleerde beschrijving van de misdaden van degenen die het napoleontische despotisme mogelijk hadden gemaakt. Bilderdijk rekende de invoering van de napoleontische wetboeken en de vervanging van het Nederlandse belastingstelsel door het Franse tot de wandaden van het napoleontisch regime. Mollerus, tijdens de Inlijving onder meer directeur-generaal van Bruggen en Wegen tijdens de Inlijving, was volgens de auteur een van de ergste vertegenwoordigers van het napoleontische stelsel:

De vertrapte slaaf dankt zijn overweldiger voor elken pakslag, die hij hem toebragt, maar de Hollander heeft met u [Mollerus], nog niet geleerd van goeder hart slaaf te zijn; met den Marokkaan zich onder den voet neer te buigen, die op hem treedt; of zich met den Indiaan juichend of lofgevend onder de wielen van den wagen des afgods [Napoleon] te laten vermalen.¹³¹

De *Brieven van A. aan Z.* zijn onder historici en neerlandici algemeen bekend. Het pamflet is uitzonderlijk door zijn radicale toonzetting, het noemen van concrete namen van hooggeplaatste personen, de publieke reactie die het teweeg bracht en het mysterie rond de controversiële auteur ervan. Ten onrechte wordt echter verondersteld dat het geschrift de uitzondering vormde op de regel van het breed gedeelde discours over nationale eenheid. Het pamflet *Brieven van A. aan Z.* maakte deel uit van een bredere onderstroom in de publieke opinie in de eerste jaren na de omwenteling, die zich kritisch opstelde ten opzichte van de politiek van het vergeten van Willem I, zonder daarbij de vorst zelf aan te vallen, en die het windvanengedrag van leden van de bestuurselite afkeurde.

Apologieën

De windvanen schreven zelf ook pamfletten om hun gedrag onder de voorafgaande regimes te rechtvaardigen. Het feit dat voormalige napoleontische bestuurders en ambtenaren zich daartoe genoodzaakt zagen, maakt eens te meer duidelijk dat betrokkenheid bij één of meer van de voorgaande regimes, na 1813 als een probleem werd gezien. Een mooi voorbeeld van een Nederlandse apologie van een windvaan is het pamflet *Aan mijne landgenooten bij de landing van Napoléon* van de Zeeuw Steven Dassevael (1771-1838) uit 1815. Dassevael is een voorbeeld par excellence van een ambtelijke weerhaan. Hij was zijn carrière als griffier in 1798 bij de secretarie begonnen en wist zich tot 1815 te handhaven in een soortgelijke betrekking. Daarna werd hij door Willem I benoemd tot secretaris van de Algemene Rekenkamer. Tijdens de Inlijving was Dassevael archivaris onder gouverneur-generaal Lebrun geweest.¹³² Hoewel Dassevaels werkzaamheden tijdens de Inlijving de voortgang van zijn carrière onder Willem I niet in de weg hadden gezeten, voelde hij kennelijk toch de behoefte zijn naam te zuiveren. De onverwachte terugkeer van Napoleon in maart 1815 bood hem die kans. In het pamflet riep hij zijn landgenoten op tot verzet tegen ‘den dwingeland’ om te voorkomen dat Nederland opnieuw tot slavernij zou vervallen. Hij maakte hierbij een cruciaal onderscheid tussen medewerking met Napoleon voor november 1813 en in maart 1815. Voor 1813 hoefde niemand zich te schamen voor zijn medewerking met ‘den onderdrukker der volken’:

Niet alleen om dat ons vermogen te klein was om, van zelfsverdediging, destijds, eenigen gunstigen uitslag te verwachten; niet alleen, omdat wij toen nog verdeeld waren, om éenen algemeenen wil te hebben, magtig in daden; maar ook om dat alle tegenstand, destijds, zou hebben kunnen bestempeld worden met den naam van opstand tegen zoogenaamd wettig gezag.¹³³

Na zijn vrijwillige troonsafstand had Napoleon volgens de legalistische Dassevael niet meer het wettige gezag in de Nederlandse provinciën. Het was dan ook de heilige plicht van iedere Nederlander om na de terugkeer van Napoleon uit Elba in het voorjaar van 1815 zijn vaderland te verdedigen 'en in het vast en onveranderlijk voornemen om den vaderlandschen grond nooit meer, door eenen vreemdeling, te laten overheerschen, maar veel liever, met hem, onder de puinhoopen te vergaan'.¹³⁴ Het is natuurlijk de vraag in hoeverre Dassevael, die voorheen een opmerkelijk vermogen had laten zien om zich aan buitenlandse regimes aan te passen, werkelijk bereid was in de puinhopen van het vaderland ten onder te gaan. Interessant is te zien hoe Dassevael de terugkeer van Napoleon aangrijpt om een nieuwe morele scheiding tussen goede en slechte vaderlanders aan te brengen. Niet het gedrag tijdens de Inlijving maar tijdens de Honderd Dagen was in de ogen van de ambtenaar bepalend voor de vaderlandsliefde van iedere Nederlander. De Honderd Dagen vormden zo een instrument om nieuwe eendracht te construeren en de napoleontische ambtenaren van ieder 'verraad' te zuiveren.

Een meer directe verantwoording voor de daden tijdens de Inlijving was het geschrift *Mijne verantwoording aan het volk van Nederland* door Bernard Fallée (1773-1847). Fallée was toneelspeler bij de Amsterdamse schouwburg geweest. Tijdens de Inlijving was hij politie-informant. In zijn *Verantwoording* legde hij zijn rol bij de vermeende samenzwering van August Maas in februari 1813 in Amsterdam uit. De oud-militair Maas had geprobeerd met behulp van hoofdstedelijke turfdragers en zeshonderd boeren uit Noord-Holland een algemene volksofstand uit te lokken. Met behulp van Engelse spionnen zou een Nederlands bestuur geïnstalleerd worden. De plannen kwamen echter aan het licht en August Maas en zijn medestanders werden gevangengenomen en berecht. Maas werd samen met een medestander, Thomas de Jongh, ter dood gebracht: de andere verdachten kregen gevangenisstraffen. De processen lieten een diepe indruk achter op de Amsterdamse bevolking en droegen op lange termijn bij aan de groei van de haat tegen de Franse autoriteiten.¹³⁵ Fallée was vanwege zijn betrekkingen met Maas ook gehoord, maar vrijgesproken van medeplichtigheid. Fallée behield na de omwenteling zijn functies. Tijdens het Verenigd Koninkrijk loste hij als secretaris van de Amsterdamse directeur van Politie en medewindvaan, Samuel Iperuszn Wiselius, vele gevoelige kwesties voor de Oranjes op.¹³⁶

In deze context is vooral interessant dat Fallée in november 1813 kennelijk de noodzaak voelde om zich te verantwoorden voor zijn gedrag tijdens de Inlijving.¹³⁷ In de inleiding van zijn *Verantwoording* legde hij het doel van zijn geschrift uit. Hij zou het slachtoffer zijn geweest van de laster dat hij betrokken was bij het complot van August Maas: 'Ieder mensch staat aan den laster ten doel, niemand is veilig voor zijnen vergiftigenden adem.'¹³⁸ Deze

laster bracht naar eigen zeggen zijn gezin in gevaar. Hij beschreef vervolgens in detail zijn handelen tijdens de zaak-Maas en nam als bewijslast originele stukken uit de rechtszaak over. De laster waartegen Fallée zich meende te moeten verdedigen was tweërlei. Enerzijds verweerde Fallée zich tegen de aanklacht dat hij deel had genomen aan een complot tegen het toenmalige wettige gezag en dus een 'gevaarlijk mensch' was. De reputatie een complotteur te zijn was geen aanbeveling tijdens de Restauratie, toen rust en stabiliteit de hoogste politieke deugden waren. Anderzijds was het erkennen van actieve betrokkenheid bij het oprollen van het complot ook niet zonder gevaar. Als hij diegene was die Maas aangegeven had, was hij immers een 'verachterlijk verrader, (...) iemand die in staat is zijnen evenmensch, zijnen medebroeder in den afgrond te storten'.¹³⁹ Fallée zou de woede van het volk, dat de samenzweerders van Maas als helden uit de gevangenis had bevrijd, op zich kunnen halen. De voormalig toneelspeler Fallée bevond zich dus in een moreel mijnenveld waaruit hij zich redde door iedere betrokkenheid bij de zaak-Maas zoveel mogelijk te ontkennen.

Dassevael en Fallée behielden beiden, zoals gezegd, na de omwenteling hun ambten. Dit gold niet voor Dirk van Hogendorp. Na de ineensstorting van het rijk probeerde hij – met weinig succes – door middel van persoonlijke contacten een ambt in het nieuwe bewind te krijgen. Evenals Fallée had hij naar eigen zeggen zeer te lijden onder laster en valse aantijgingen. Met name zijn reputatie als gouverneur van Hamburg in de zomer van 1813 was een obstakel voor Willem I om hem opnieuw een post te bezorgen. In een *Memorie* (1814) probeerde hij zich tegen de laster te verweren. Zijn voornaamste verdediging was dat niet hij, maar de prins van Eckmühl de ware machthebber in Hamburg was geweest en deze dus ook verantwoordelijk was voor alle misdaden van het Franse regime. Van Hogendorp had niets meer gedaan dan het uitvoeren van orders.¹⁴⁰ Ook schreef hij dat hij uit Franse dienst was getreden op het moment dat hij had vernomen dat de onafhankelijkheid van Nederland hersteld was en de Prins van Oranje tot soeverein vorst verheven was. Hij was in het voorjaar van 1814 naar Holland gesnel nadat hij had afgezien op de aanspraken op inkomsten en onderscheidingen, die hij naar eigen zeggen in Franse dienst zou hebben genoten. Ook had hij volgens de *Memorie* vele Nederlandse soldaten in Franse dienst met zich mee naar Holland genomen.

Van Hogendorps *Memorie* is interessant omdat het een apologie is van een man die onder het oude regime tot grote hoogten gestegen was, en zich onder het nieuwe regime juist voor dat succes in de publieke opinie moest verantwoorden. Typerend voor dit dilemma zijn de woorden die Dirk van Hogendorp aan de Secretaris van Staat Falck schreef: 'Zoo het eene dwaling is geweest, met te warmen ijver vorige gouvernementen te hebben gediend, zoo is het eene dwaling van mijn verstand geweest, hetwelk mij deed be-

grijpen, dat zoodra ik diende, ik nooit met te veel ijver en getrouwheid kon dienen.’¹⁴¹

Het mooiste voorbeeld van een windvaan die na de omwenteling zijn goed vaderlandschap diende te bewijzen, is de Amsterdamse uitgever Evert Maaskamp (1769-1834). Maaskamp was in januari 1814 door vijftig soldaten met geladen geweer opgepakt en korte tijd vastgezet door de Amsterdamse politiechef Wiselius op verdenking van Fransgezinde activiteiten. Maaskamp had voor Lodewijk Napoleon en tijdens de Inlijving verschillende opdrachten uitgevoerd, zoals het drukken van de handleidingen met de Franse regeling die na 1810 ingevoerd diende te worden. Ook had hij de kaart uitgegeven waarop de ondergang van de Nederlanden als zelfstandige politieke eenheid te zien was. Zijn gevangenneming moet verklaard worden uit deze activiteiten in de voorgaande jaren, maar ook uit de persoonlijke en politieke meningsverschillen tussen de uitgever en de Amsterdamse politiechef.

In requesten aan de burgemeesters van Amsterdam nam Maaskamp wraak door op zijn beurt te wijzen op de activiteiten van de Amsterdamse politie tijdens de Revolutie en de Inlijving: ‘De ondergeteekende [Maaskamp] (...), hebbende na eene zo gelukkige verandering van zaken geenszins kunnen verwachten, door dezelfde menschen, die zoveel tot den ondergang van zijn Vaderland hebben bijgebracht, mishandeld en verdrukt te worden.’¹⁴² Het conflict tussen Maaskamp en Wiselius rakelde dus zowel het politieke verleden van de uitgever als dat van de politiechef op. Om zijn vaderlandschap en zijn aanhankelijkheid aan de nieuwe dynastie te tonen, die door de affaire kennelijk toch betwijfeld werden, liet Maaskamp in 1816 een panorama van de slag bij Waterloo op het Leidseplein vervaardigen. Deze slag speelde, zoals eerder beschreven, een belangrijke rol bij de legitimatie van het koningschap van de Oranjes. Het voorbeeld van de uitgever Maaskamp laat zien dat niet alleen ambtsdragers maar ook windvanen uit het culturele leven als schilders en uitgevers zich na de omwenteling dienden te verantwoorden voor hun gedrag in het verleden en dat het vergeven en vergeten ook voor hen geen vanzelfsprekendheid was.¹⁴³

Conclusie: de ontwikkeling van een politiek discours

In zowel de Nederlanden als in Frankrijk ontstond na de vestiging van de Restauratiemonarchie een discours waarin ambtsdragers die de afgelopen decennia onder verschillende regimes hadden gediend, werden omschreven als ‘windvanen’. In Frankrijk werd het ‘windvanenwoordenboek’ een populair genre. Het discours tegen de windvanen bestond al voor de vestiging van de Restauratiemonarchie. Al in de godsdiensttwisten van de late zestiende eeuw en de vroege zeventiende eeuw werd de term windvaan gebruikt om poli-

tieke en religieuze tegenstanders mee in het diskrediet te brengen. Tijdens de Franse en Bataafse Revoluties werden diegenen die compromissen slokten en onder verschillende regimes dienden bekritiseerd om hun vermeende ruggengraatloosheid. De jaren 1813-1815 markeren echter het hoogtepunt in het gebruik van de windvaanmetafoor voor de politieke en bestuurlijke elite. Juist de ideologische breuk tussen de Restauratie en de voorafgaande regimes sinds 1789, die zich allen op hun eigen wijze als erfgenaam van de Revolutie hadden beschouwd, maakte het 'verraad' van de bestuurlijke klasse des te pregnanter. De opeenvolgende 'draaien' die Franse ambtsdragers als gevolg van de Honderd Dagen moesten maken, versterkten het sceptische beeld van de Franse elite als principeloze windvanen. In het Koninkrijk der Nederlanden hadden de Honderd Dagen een omgekeerd effect. De onverwachte terugkeer van Napoleon gaf Nederlandse voormalige bonapartisten de gelegenheid om hun trouw aan de Restauratiemonarchie te bewijzen en te laten zien dat zij geen 'weerhanen' waren.

In de publieke opinie in beide landen werden verschillende invullingen gegeven aan het begrip 'windvaan': de ruggengraatloze slappeling, de geldbeluste egoïst, de kameleon of bedrieger en ten slotte de judas of verrader. Het succes van het begrip windvaan in het politieke discours van 1815 moet dan ook deels verklaard worden uit de veelzijdigheid van de term en de vele invullingen die de publicisten, al naar gelang hun intenties, eraan konden geven. De grootste aanklagers van de windvanen, als Bilderdijk en Fiévée, hadden in het verleden doorgaans zelf ook van politieke meester gewisseld. Kennelijk hoopten zij zichzelf te kunnen vrijpleiten van de aanklacht een windvaan te zijn door anderen van politiek gedraai te beschuldigen.

Er waren ook verschillen tussen het windvanendiscours in Frankrijk en dat in Nederland. In Frankrijk was het gebruik van de term 'girouette' veel dominanter in de publieke opinie: in Nederland werden geen windvaanwoordenboeken met biografieën van de belangrijkste gezagsdragers gepubliceerd. Anders dan in Frankrijk werd het windvanendiscours in Nederland niet gebruikt door teleurgestelde bonapartisten en revolutionairen, maar alleen door hun tegenstanders, de zelfbenoemde ware vrienden van Vaderland en Oranje. Ook werden de Nederlandse windvanen beschuldigd van het heulen met een – achteraf gezien – buitenlandse vijand, terwijl het in Frankrijk meer ging om de loyaliteit aan de verschillende regimes. Ten slotte werden in de Zuidelijke Nederlanden ook katholieken die met Willem I meewerkten uitgemaakt voor 'mantelmakers'.

In Frankrijk lag de windvaan onder vuur van zowel de linker- als de rechterzijde van het politieke spectrum. Interessant is dat ultraroyalistische critici-casters elementen van de bonapartistische kritiek in tijdschriften als *Le Nain jaune* overnamen om hun weerstand tegen de continuïteit tussen Revolutie, Empire en Restauratiemonarchie kenbaar te maken. Er waren in Frankrijk

naast critici ook publicisten die de windvanen en de politiek van het vergeten van Lodewijk XVIII verdedigden. Zij benadrukten dat de napoleontische bestuurders ‘mannen van eer’ waren die altijd het belang van het vaderland gediend hadden. Niet zij, maar de ideologische extremisten die hun eigen ideeën boven de stabiliteit van de staat stelden, waren de verraders van het vaderland. Ondanks de herhaalde oproepen tot eendracht en nationale trots, bleef de Franse publieke opinie diep verdeeld. De vele antiwindvanenpublicaties waren een uiting van het mislukken van het oubli. Het algemene postnapoleontische beeld was er een van desillusie over leiders die geen ruggegraat hadden en alleen hun eigen belang najoegen. De Restauratiebestuurders werden in de publieke opinie continu aan hun politieke verleden tijdens de jaren van de Revolutie en het Empire herinnerd.

In het herstelde Nederland van na november 1813 bleef de kritiek op de politieke kameleons en draaigeesten beperkt tot een onderstroom. De ideologie van de eendracht onder Oranje domineerde de publieke opinie. Pamflettisten als Van Hoogstraten wensten echter een morele scheiding tussen degenen die zich ‘ware vrienden van Vaderland en Oranje’ hadden betoond en zij die hadden meegewerkt met de verschillende revolutionaire en bonapartistische regimes. Het gedrag van laatstgenoemden moest volgens deze auteur niet geschilderd worden in grijstinten. Er diende in het postnapoleontische Nederland een scherp onderscheid gemaakt te worden tussen ‘wit en zwart, tuschen dag en nacht, tusschen licht en duister’. In anonieme gedichten en toneelstukken werden de politieke kameleons, draaigeesten en Hollandse judassen gehekeld. Bilderdijs felle aanklacht tegen de Nederlanders die met het Inlijvingsbewind hadden meegewerkt, is de meest bekende en expliciete kritiek op de windvanen. De *Brieven van A. aan Z.* staat evenwel niet op zichzelf, maar maakt deel uit van een bredere onderstroom van publicaties die een afrekening wensten met de politieke kameleons.

Verschillende napoleontische ambtenaren zagen zich gedwongen om hun gedrag in de voorafgaande jaren uit te leggen om zich te verweren tegen de laster die naar eigen zeggen hun leven vergalde. Uit hun apologieën blijkt ook dat het verleden niet vergeten was na de vestiging van de Oranjemonarchie. Het bestaande historische beeld dat het verleden na 1813 werd vergeven en vergeten doet geen recht aan de complexe werkelijkheid. Dit beeld is te veel gebaseerd op de officiële politiek van het vergeten van Willem I zelf en moet worden bijgesteld. Het napoleontische verleden bleef na 1813 aanwezig in de Nederlandse samenleving. Het was niet zoals in Frankrijk een open wond, maar een gevoelig litteken dat op gezette tijden pijn deed en onder spanning ging schrijnen.

